

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

**Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης
Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών
Κατεύθυνση: "Νομικός Πολιτισμός: Δημόσιο και Ιδιωτικό Δίκαιο"**

Διπλωματική Εργασία

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ν. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛΙΔΗΣ

ΛΥΣΙΑΣ: «ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΕΡΑΤΟΣΘΕΝΟΥΣ ΦΟΝΟΥ ΑΠΟΛΟΓΙΑ»

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Αδάμ-Μαγνήσαλη Σοφία

Αθήνα 2016-2017

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	4
-----------------------	---

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

1. Ο Λυσίας και η εποχή του.....	6
1.1.Υπόθεση του δικανικού λόγου "Υπέρ του Ερατοσθένους φόνου Απολογία".....	14

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

2. Η μοιχεία στο Αττικό δίκαιο.....	16
2.1 Τα Φονικά Δικαστήρια.....	24
2.2.Η Δικαστική διαδικασία : Η αγόρευση των διαδίκων	30

ΜΕΡΟΣ Γ΄

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

3. Η απολογία και η ανάλυσή της.....	32
--------------------------------------	----

ΕΠΙΛΟΓΟΣ	42
-----------------------	----

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-

ΠΗΓΕΣ	43
--------------------	----

Στους γονείς μου

Νικόλαο και Έλενα Εμμανουηλίδη

Με τις ευχαριστίες μου, για την ηθική και οικονομική υποστήριξή τους σε όλη τη διάρκεια της ακαδημαϊκής μου πορείας.

ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΕΡΑΤΟΣΘΕΝΟΥΣ ΦΟΝΟΥ ΑΠΟΛΟΓΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η μελέτη του εγκλήματος της μοιχείας και της κοινωνικής αντίδρασης-τυπικής και άτυπης σ' αυτό, κατά τη κλασική εποχή στην Αθήνα, αποτελεί δυσχερή, αλλά συνάμα εξαιρετικά ενδιαφέρουσα διαδικασία. Από τη μία πλευρά χαρακτηρίζεται δυσχερής μιας και οι πηγές που έχουμε στη διάθεση μας είναι ανεπαρκείς και ενίοτε αβέβαιες. Από την άλλη, χαρακτηρίζεται και ως ενδιαφέρουσα εξαιτίας της πρωτοτυπίας με την οποία αντιλαμβάνονταν και τιμούσαν τέτοια συμπεριφορά. Ταυτόχρονα μας επιτρέπει να κατανοήσουμε τις κοινωνιολογικές και λοιπές βάσεις πάνω στις οποίες εδράζονται και βασίζονται οι ποινικοί νόμοι σ' αυτόν τον ιδιαίτερο τομέα.

Η μοιχεία εθεωρείτο από τους αρχαίους Έλληνες ένα από τα βαρύτερα αδικήματα που ανέτρεπε τη βάση της κοινωνίας, διατάρασσε την αρμονία του οίκου, διέλυε την οικογένεια, εισήγαγε το μίσος εκεί που έπρεπε να βασιλεύει η αγάπη, διήγειρε την εκδίκηση και διέφθειρε γενικώς τα ήθη.

Η οικογένεια ιδρυόταν με το γάμο. Σε όλες σχεδόν τις ελληνικές πόλεις οι προϋποθέσεις για τη σύσταση ενός νόμιμου γάμου καθορίζονταν από τους νόμους, οι οποίοι σε γενικές γραμμές είχαν πολλά κοινά σημεία, αλλά ποίκιλαν στις λεπτομέρειες από πόλη σε πόλη. Η μονογαμική αρχή, είχε καθιερωθεί ήδη από τη μυθική εποχή. Εξάλλου, ο γάμος εμφανίζεται ως υποχρεωτικός. Η αγαμία θεωρείται ως βαριά ασέβεια και ως δυστυχία. Αντιθέτως, ο γάμος θεωρείται ως το αναγκαίο συμπλήρωμα, ως ο σκοπός κάθε ανθρώπινης ζωής και οι θεοί που προΐστανται των συζυγικών ενώσεων ονομάζονται θεοί τέλειοι (**Ζευς** τέλειος και **Ήρα** τελεία).

Ο γάμος τιμάται βαθύτατα από την αθηναϊκή πόλη. Οι ανώτατοι αξιωματούχοι της, όπως ο άρχων-βασιλεύς και οι στρατηγοί πρέπει να είναι παντρεμένοι. Οι Θεσμοφοριάζουσες Αθηναίες γυναίκες γιορτάζουν και τιμούν ιδιαίτερα τους νόμους του γάμου. Ο ορισμός που μας δίνει ο Κλήμης Αλεξανδρέυς είναι εξαιρετικά ακριβής: η σύμφωνα με το νόμο ένωση άνδρός και γυναικός με σκοπό τη γέννηση νόμιμων τέκνων¹. Το έργο του Αριστοτέλη είναι γεμάτο από πλήθος αποσπασμάτων όπου ο γάμος εμφανίζεται όχι ως μία υπόθεση ή ένας δεσμός προορισμένος να διαιωνίσει το γένος, αλλά ως μία κοινωνία αμοιβαίας στοργής και αφοσίωσης ικανής να ικανοποιήσει όλες τις ηθικές ανάγκες της ύπαρξης.

¹ Βασίλης Μοσκόβης, Λυσίου Λόγοι, Κλασική Βιβλιοθήκη, Αρχαίοι Έλληνες Ρήτορες, Τόμ. Α' Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1992. σελ.27.

Η σπουδαιότητα την οποία αποδίδει η πόλις στον θεσμό του γάμου αποδεικνύεται από το γεγονός πως υποχρεώνει τον απατηθέντα σύζυγο να διώξει τη μοιχαλίδα από το σπίτι, υπό την απειλή της ατιμίας. Ανεξάρτητα από τον τόπο διάπραξης του αδικήματος, ο νόμος επέβαλλε στα συνοικούντα με τη γυναίκα μέλη της οικογένειας, κατά το χρόνο τέλεσης της μοιχείας, να αναλάβουν την άμεση τιμωρία της πράξης, σε περίπτωση αυτόφωρης σύλληψης. Κι αυτό γιατί στα μάτια των άλλων, υπό την ευρεία έννοια, μελών του οίκου, οι συνοικούντες ήσαν υπεύθυνοι για τη διαφύλαξη της τιμής του.

Εν κατακλείδι, μέσα από την παρούσα διπλωματική εργασία, η οποία εκπονείται στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού προγράμματος του Τμήματος της Δημόσιας Διοίκησης του Παντείου Πανεπιστημίου, της Κατεύθυνσης *Νομικός Πολιτισμός: Δημόσιο και Ιδιωτικό Δίκαιο*, θα μας απασχολήσει αφενός η αντιμετώπιση της μοιχείας από το Αττικό δίκαιο, αφετέρου η επιχειρηματολογία του Λυσία, για λογαριασμό του πελάτη του Ευφίλητου, στην προσπάθειά του να τον αθώσει ενώπιον των δικαστών του Δελφινίου.

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Ο ΛΥΣΙΑΣ ΚΑΙ Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ

Οι πληροφορίες που διεσώθησαν για τη ζωή του Λυσίου είναι πενιχρές. Ο λόγος του ρήτορα « Περί των ιδίων ευεργεσιών», από όπου θα μπορούσαμε να αντλήσουμε περισσότερες πληροφορίες χάθηκε και έτσι συγκροτούμε τη βιογραφία του από ειδήσεις και υπαινιγμούς σε κάποιους άλλους λόγους του, όπως ο «Κατά Φίλωνος» § 29, Επιτάφιος § 66, Κατά Ερατοσθένους» § 4. Εκτός από τους λόγους του ίδιου του ρήτορα, αντλούμε πληροφορίες και από τον Πλάτωνα («Φαίδρος» και «Πολιτεία»), τον Δημοσθένη («Κατά Νεαίρας»), τον Κικέρωνα («Βρούτος») καθώς και από εκτεταμένες βιογραφίες του Διονυσίου του Αλικαρνασσία («Περί των αρχαίων ρητόρων υπομνηματισμοί », Λυσίας), του Ψευδοπλουτάρχου («Βίοι των δέκα ρητόρων»), από τον πατριάρχη Φώτιον («Βιβλιοθ.»), τον Σουΐδαν και τους νεότερους φιλολόγους και κριτικούς.

Ο πατέρας του Λυσίου, Κέφαλος ο Λυσανίου, ο Συρακόσιος, πείσθηκε από το φίλο του Περικλή τον Ξανθίππου, να μετοικήσει από τις Συρακούσες στην Αθήνα, είτε επειδή ήταν προσωπικός του φίλος, είτε επειδή ήταν δυσαρεστημένος με τη διοίκηση του τυράννου Γέλωνος. Ήδη η Αθήνα από την εποχή του Γέλωνος, ήταν φιλόξενο άσυλο σε πλούσιους ξένους βιοτέχνες που ωφελούσαν με τις εργασίες και τις βιοτεχνίες τους την πολιτεία. Ο Κέφαλος έμεινε στην Αθήνα τριάντα περίπου χρόνια, ως το θάνατο του. Η γυναίκα του και μητέρα του Λυσίου έφθασε σε βαθιά γηρατειά με τη φροντίδα και το βαθύ σεβασμό του Λυσίου. Ο Κέφαλος ήταν πλούσιος μετέφερε το εργαστήριο του από τις Συρακούσες στον Πειραιά με επιτυχία και απόκτησε και εκεί πολλά χρήματα. Ήταν συνετός και καλλιεργημένος άνθρωπος και στην Αθήνα έγινε φίλος με τον Σοφοκλή, τον Περικλή, τον Σωκράτη και άλλους. Για τους δεσμούς του αυτούς και το θαυμάσιο ήθος του, αν και μέτοικος ή πιο σωστά ισοτελής², εθεωρείτο όμοιος με τους διακεκριμένους Αθηναίους πολίτες και απολάμβανε της εκτιμήσεως όλης της πόλεως.

Ο γιος του ο Λυσίας γεννήθηκε στην Αθήνα το 459 π.Χ. Η χρονολογική αυτή βάση της γέννησης στηρίζεται σε ρητές μαρτυρίες δύο συγγραφέων, του

² Ισοτελής ήταν ο μέτοικος που δεν πλήρωνε τον ειδικό φόρο των μετοίκων (το μετοίκιον) 10 δραχμές ο άντρας και 6 η χήρα. Όσοι καθυστέρουσαν το μετοίκιον πουλιόνταν σαν δούλοι. Σε απογραφή του 309 π.Χ. οι μέτοικοι ήταν δέκα χιλιάδες και με τις οικογένειες του σαράντα πέντε χιλιάδες.

Πλουτάρχου και του Διονυσίου Αλικαρνασέως³, σύμφωνα με τις οποίες ο Λυσίας ήταν δεκαπέντε χρονών όταν πήρε μέρος στην αποικία των Θουρίων και ότι πέθανε 83 ή 76 ή περίπου 80 χρόνων: "*ετελεύτησεν αυτόθι (Αθήναι) ογδοήκοντα τρία έτη βιούς, ή, ως τίνες λέγουσι, υπέρ ογδοήκοντα, των ιδίων Δημοσθένη μειράκιον όντα*". Ο Λυσίας γεννημένος στην περίοδο της μεγαλύτερης ακμής της Αθήνας και έχοντας τα άφθονα οικονομικά μέσα του πατέρα του καθώς και την άριστη κοινωνική θέση της οικογένειάς του, ανατράφηκε και μορφώθηκε επί δεκαπέντε χρόνια μαζί με άλλους γόνους αριστοκρατικών οικογενειών. Είχε δύο αδερφούς, τον μεγαλύτερό του, Πολέμαρχο, και το νεότερο του, Ευθύδημο, και μία αδερφή. Μετέβη στους Θουρίους για να μετάσχει της εκεί αποικίας με τα δύο του αδέρφια, σύμφωνα με το Διονύσιο τον Αλικαρνασέα, και εκεί σπούδασε ρητορική κοντά στον Τεισία και Νικία τους Συρακούσιους, μαθητές του φημισμένου Κόρακος.

Αναδείχθηκε άριστος μαθητής και στη θεωρία και στην πράξη και κατέκτησε όλα τα μυστικά της ρητορικής τέχνης. Αφομοιώθηκε με το περιβάλλον των Θουρίων, συνδέθηκε με τους συμπολίτες του, απέκτησε σπίτι και μερίδα γης και έγινε πλούσιος. Έτσι είχε την ευχέρεια να πολιτευθεί σαν αρχηγός και εκπρόσωπος του αττικού κόμματος στην αποικία. Λογικό είναι να συμπεράνουμε ότι κατά το μακρό διάστημα που έμεινε στους Θουρίους βρισκόταν σ' εμπορικές σχέσεις με το οικογενειακό εργοστάσιο του Πειραιά.

Μετά τη συμφορά του Αθηναϊκού στρατού στη Σικελία (413 π.Χ.), το κόμμα των αττικιζόντων στους Θουρίους έχασε τη δύναμη του, επειδή υπερίσχυε το κόμμα των λακωνιζόντων, κι έπειτα από επανάσταση του λαού ο Λυσίας διώχτηκε με άλλους τριακοσίους πολίτες με τη κατηγορία του αττικισμού και αναγκάστηκε, σε ηλικία 47 χρονών, να ξαναγυρίσει στην Αθήνα γύρω στο 412 π.Χ. επί επωνύμου άρχοντος Καλλίου, όταν κατείχαν την εξουσία οι Τετρακόσιοι.

Από τότε έμεινε στην Αθήνα μέχρι το 404 π.Χ. Την ίδια περίοδο ζούσε εκεί σαν ισοτελής και ο αδελφός του Πολέμαρχος. Διηύθυνε το πατρικό εργοστάσιο κατασκευής ασπίδων και μαχαιριών στον Πειραιά όπου εργάζονταν πολλοί δούλοι και είχαν και αυτός κι ο αδερφός του τρία ιδιόκτητα σπίτια. Ακόμα τα δύο αδέρφια είχαν πολύ ασήμι, χρυσάφι, χαλκό, κοσμήματα, έπιπλα και άλλη κινητή περιουσία. Τα καθήκοντα προς την θετή τους πατρίδα τα εκτελούσαν με αφοσίωση και μεγαλοπρέπεια, χορηγώντας όλες τις χορηγίες και εισφέροντας στο κράτος από το δικό τους χρήμα και ζούσαν σαν άριστοι πολίτες χωρίς να ενοχλούν την πόλη και να δημιουργούν εχθρότητες ανάμεσα στους συμπολίτες τους.

Ο Λυσίας ανήκε στο δημοκρατικό κόμμα και δοκίμασε για τα πλούτη του το μίσος των Τριάκοντα⁴. Επειδή είχε σπουδάσει ρητορική στην Ιταλία κι είχε πολιτευθεί κι ίσως να είχε αρχίσει να συγγράφει, όταν ξαναγύρισε στην Αθήνα,

³ Κατά τον Πλούταρχο (*Βίοι δέκα ρητόρων*, 835C) και τον Διονύσιο τον Αλικαρνασέα, (*Λυσίας*, 1).

⁴ Οι Τριάκοντα Τύραννοι συνιστούσαν μια ολιγαρχική κυβέρνηση τριάντα ατόμων, η οποία διαδέχτηκε την αθηναϊκή δημοκρατία μετά το τέλος του Πελοποννησιακού Πολέμου. Διήρκεσε 8 μήνες, το 404 π.Χ.

εξακολούθησε να γράφει ρητορικούς και άλλου είδους λόγους και να διδάσκει την ρητορική τέχνη. Ο αδερφός του Πολέμαρχος επαινείται από τον Πλάτωνα για την αποδοτική ασχολία του με τη φιλοσοφία, όπως φαίνεται από την *Πολιτεία* και τον *Φαίδρο* (257B).

Μετά τη ναυμαχία στους Αιγός Ποταμούς και την εγκαθίδρυση των Τριάκοντα Τυράννων στην Αθήνα, διώχθηκε για τα πολιτικά του φρονήματα και τα πλούτη του και δημεύθηκε ολόκληρη η περιουσία του. Ο αδερφός του Πολέμαρχος πέθανε στη φυλακή χωρίς να δικασθεί πίνοντας το κώνειο και ο Λυσίας σώθηκε καταφεύγοντας στο σπίτι του φίλου του Δαμνίππου στον Πειραιά και ξεφεύγοντας από την προσοχή των φρουρών που τον ακολούθησαν, δραπέτευσε και κατέφυγε στα Μέγαρα.

Με την ευκαιρία όλης αυτής της αναταραχής οι άνθρωποι των Τριάκοντα έκλεψαν από τα τρία σπίτια του Λυσίου όλα τα κοσμήματα, τα χρήματα και τα έπιπλα, καθώς και εφτακόσιες ασπίδες και εκατόν είκοσι δούλους. Άρπαξαν ακόμη κι από τ' αυτιά της γυναίκας του Πολέμαρχου τα χρυσά σκουλαρίκια της "τους χρυσούς ελικτήρας". Έτσι αφανίστηκε η περιουσία του Λυσίου.

Μετά την πτώση των Τριάκοντα στράφηκε κυρίως στην "λογογραφία" καθώς είχε καταστραφεί η περιουσία του και έπρεπε να κερδίσει χρήματα για να ζήσει. Επειδή ο Θεόδωρος Βυζάντιος ήταν ανώτερος του Λυσία στη θεωρητική διδασκαλία της ρητορικής, ο Λυσίας αναγκάστηκε ν' ασχοληθεί αποκλειστικά με τη συγγραφή δικανικών και επιδεικτικών λόγων, που έγραφε αποκλειστικά για άλλους με χρηματική αμοιβή (*λογογραφία*).

Όταν το 403 π.Χ ο Θρασύβουλος, ο Αρχίνος και ο Άνυτος, μαζί με άλλους εξόριστους Αθηναίους, από το φρούριο της Φυλής κυρίευσαν τον Πειραιά, ήταν μαζί τους και ο Λυσίας που φάνηκε πιο χρήσιμος απ' όλους τους Αθηναίους, γιατί μπόρεσε να δώσει για ενίσχυση του αγώνα δύο χιλιάδες δραχμές και διακόσιες ασπίδες, που μπόρεσε να κρύψει από τις αρπαγές των Τριάκοντα. Ακόμη κατάφερε να στρατολογήσει με τον Έρμωνα τριακόσιους μισθοφόρους και έπεισε το φίλο του Θρασυδαίο από την Ηλίδα να δώσει δύο τάλαντα για τον αγώνα.

Για τις υπηρεσίες που προσέφερε ο Λυσίας και οι άλλοι ξένοι, ο Θρασύβουλος πρότεινε ψήφισμα με το οποίο δίδονταν πολιτικά δικαιώματα σ' όλους τους ξένους που βοήθησαν τους δημοκρατικούς Αθηναίους και φυσικά και στο Λυσία με αποτέλεσμα να αναγνωριστεί Αθηναίος πολίτης. Δυστυχώς, ο Αρχίνος υπέβαλε "γραφήν παρανόμων"⁵, επειδή το ψήφισμα δεν είχε εισαχθεί πρώτα στη Βουλή, όπως όριζε ο νόμος, για να διατυπώσει *προβούλευμα*, γιατί έτσι αναγνωρίζονταν πολλοί δούλοι, αλλά και μερικοί ανάξιοι άνθρωποι, ως πολίτες.

⁵ Η *γραφή παρανόμων* (ψηφισμάτων), κατά το Αττικό Δίκαιο ήταν μια μορφή βαριάς καταγγελίας που οδηγούσε σε μία δημοσίου δικαίου δίκη εναντίον εκείνου ο οποίος είχε προτείνει νόμο ή ψήφισμα που είχε θεσπισθεί κατά παράβαση της νομοθετικής διαδικασίας, ή που ερχόταν σε σύγκρουση με ήδη υπάρχοντες νόμους. Οποιοσδήποτε πολίτης είχε το δικαίωμα να καταγγείλει οποιοδήποτε νόμο προτεινόμενο ή που είχε ψηφιστεί που όμως δεν εξυπηρετούσε την ολότητα ή αντιστρατευόταν ισχύουσες διατάξεις θεωρώντας τον έτσι παράνομο.

Ως εκ τούτου, το "απροβούλευτον ψήφισμα" του Θρασυβούλου ακυρώθηκε κι ο ίδιος καταδικάστηκε σε πληρωμή προστίμου.

Το μεγάλο λοιπόν όνειρο του Λυσίου να γίνει Αθηναίος πολίτης έσβυσε για πάντα κι έζησε ως το θάνατο του σαν ισοτελής. Υπήρξε μεγάλη απογοήτευση γι' αυτόν να στερηθεί το δικαίωμα να παίρνει μέρος στην Εκκλησία του Δήμου, να εκφωνεί πολιτικούς λόγους και γενικά να πολιτεύεται. Η μη αναγνώριση του σαν Αθηναίος πολίτης ήταν το πιο δυνατό πλήγμα της πολυτάραχης, τρικυμιώδους, γεμάτης διακυμάνσεις και περιπέτειες ζωής του φιλελεύθερου, εξαιρετου ρήτορα και λάτρη της μεγάλης δημοκρατικής πολιτείας. Η ατυχία αυτή επηρέασε και την τέχνη του. Οι λόγοι π.χ. που απαγγέλλονται μπροστά στο λαό από τον ίδιο τον ρήτορα για εθνική, πολιτική, προσωπική του υπόθεση έχουν μεγαλύτερη θέρμη, ύψος και ευγενικό πάθος από εκείνους που γράφονται για υποθέσεις άλλων και απαγγέλλονται από άλλους, όπως π.χ. οι λόγοι του επίσης ξένου ρήτορα λογογράφου Ισαίου.

Όταν γύρισε ο Λυσίας στην Αθήνα δεν είχε πια ίχνος από την περιουσία του και έπρεπε να εργασθεί για να επιβιώσει. Η μόνη τέχνη, το μόνο επάγγελμα, που είχε διδαχθεί και είχε ασκήσει ήταν η συγγραφή δικανικών λόγων αντί χρηματικής αμοιβής για δίκες ιδιωτών. Ο ίδιος απήγγειλε μπροστά σε δικαστές μόνο τον "Κατά Ερατοσθένους", -ενός από τους Τριάκοντα Τυράννους- λόγο του στον οποίο τον κατηγορεί για τον φόνο του αδερφού του Πολέμαρχου. Λέγεται επίσης ότι το 399 π.Χ. συνέταξε λόγο για χάρη του φίλου του Σωκράτη, που δεν δέχτηκε όμως ο Σωκράτης να απαγγείλει. Θεωρείται ακόμη πιθανό ότι πήγε σαν ακόλουθος της Αθηναϊκής πρεσβείας στον φίλο του Διονύσιο τον πρεσβύτερο, για να διαλύσει την συμμαχία του με τους Σπαρτιάτες. Ακόμα, ότι αργότερα ο Λυσίας διάβασε σε μία πανήγυρη της Ολυμπίας "λόγον μέγιστον, τον Ολυμπιακόν" με τον οποίον συμβούλευε όλους τους Έλληνες να ενωθούν για να διαλύσουν το κράτος του τυράννου των Συρακουσών Διονυσίου⁶. Το πιο πιθανό όμως είναι ότι ο λόγος αυτός να γράφηκε κατά παραγγελία και να διαβάστηκε από άλλον.

Ο Λυσίας παντρεύτηκε την κόρη του γαμπρού του Βραχύλλου⁷. Είχε επίσης και μία εταίρα, την Μετάνειρα. Έχουν σωθεί μερικά αποσπάσματα επιστολών σε αυτήν⁸. Πέθανε στην Αθήνα πιθανώς το 380 π.Χ.

Από τους Αλεξανδρινούς περιελήφθη στον κανόνα των δέκα αττικών ρητόρων τρίτος, σύμφωνα με την εξής σειρά: Αντιφών, Ανδοκίδης, Λυσίας, Ισοκράτης, Ισαίος, Αισχίνης, Λυκούργος, Δημοσθένης, Υπερείδης, Δείναρχος.

Στους χρόνους όμως των Ρωμαίων αττικιστών θεωρήθηκε ο πρώτος και πολλοί ασχολήθηκαν με το έργο του. Ο Κάλβος, ο Μέττελος κι άλλοι αντίπαλοι του

⁶ "Ανέγνω δε και εν τη Ολυμπιακή πανηγύρει λόγον μέγιστον, διαλλαγέοντας τους Έλληνας καταλύσαι Διονύσιον". Ψευδοπλούταρχος, 836 d.

⁷ Δημοσθένης, *Κατά Νεαίρας*, 21-23.

⁸ Λυσίου, *Αποσπάσματα*, 111-112.

διθυραμβικού ύφους του Κικέρωνα έγιναν αρχηγοί σχολής, θαυμαστών της λιτότητας καθώς και της χάρης αλλά και της απλότητας του ύφους του Λυσίου. Ο Κικέρων αναγνωρίζει την δύναμη του Λυσίου και εκφράζει τον θαυμασμό του γι' αυτόν. Πλήθος σχολιαστών δίνουν εμπεριστατωμένους χαρακτηρισμούς για το έργο του, γεγονός που αποτελεί ζωντανή εικόνα της πολυτάραχης εποχής που έζησε. Οι σχολιαστές και οι κριτικοί του Λυσίου είναι πολλοί. Όλοι εξαίρουν την τέχνη του και αναλύουν τα προτερήματα του. Σαν σχολιαστές αναφέρονται στον Σουΐδα οι: Γάϊος Αρποκρατίων, Ζώσιμος ο από Γαζής, ο Ζήνων εκ Κιτίου, ο Παύλος ο εκ Γέρμης της Μυσίας, ο ρητοροδιδάσκαλος Καικίλιος από την καλή Ακτή της Σικελίας, ο οποίος μάλιστα τον τοποθετεί πιο πάνω από τον Πλάτωνα για "την ευέπιαν και την ακρίβειαν". Η πληρέστερη όμως και ακριβέστερη κριτική για τα έργα του Λυσίου είναι εκείνη που έγραψε ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς.

Τα προτερήματα της τέχνης του Λυσίου κατά τη γνώμη του Διονυσίου του Αλικαρνασσεύς είναι τα εξής: Η τέλεια γνώση της Αττικής γλώσσας:

'' καθαρός εστί την ερμηνείαν πάνυ και αττικής γλώσσης άριστος κανών ''. Κανένας από τους άλλους ρήτορες δεν μπόρεσε να μιμηθεί την καθαρότητα και την ακρίβεια των λέξεων εκτός από τον Ισοκράτη. Αποφεύγοντας τα σοφιστικά σχήματα και τις διθυραμβώδεις εκφράσεις του Γοργίου, του Πώλου, του Αντιφώντος, πετυχαίνει να κάνει σωστά τα πράγματα και σεμνά και μεγάλα μεταχειριζόμενος κοινότητες λέξεις όπως ταίριαζε στους ιδιώτες και ανθρώπους του λαού, που αποστήθιζαν και απάγγελαν τους δικανικούς λόγους που ετοίμαζε γι' αυτούς ο Λυσίας επί παραγγελία. Διανθίζει το λόγο, χρησιμοποιεί σύμμετρες περιόδους και γενικότερα, ενώ εκλέγει όμορφες λέξεις και φτιάχνει ευχάριστους τρόπους έκφρασης, είναι ευκολονόητος και χαριτωμένος, χωρίς να έχει τίποτε το πομπώδες και το διθυραμβικό. Μετά την καθαρότητα '' και την κυριολεξίαν'', τρίτη αρετή του Λυσίου είναι '' η σαφήνεια''. Δεν εισάγει δηλ. σκοτεινές λέξεις και ιδέες δυσκολοερμήνευτες, όπως ο Θουκυδίδης και ο Δημοσθένης, αλλά είναι κατανοητός, ξεκάθαρος και μεθοδικός. Χρησιμοποιεί μικρές περιόδους, συμπυκνωμένα και ''συνεστραμμένα νοήματα'' επειδή έπρεπε να μην ξεπεράσει τον περιορισμένο από την κλεψύδρα χρόνο. Ο λόγος του φαίνεται φυσικός, απλός και αληθινός. Έπρεπε να ταιριάζει με τους πελάτες που εκφωνούσαν τους λόγους ώστε να μην προδίδεται η επεξεργασία και η τεχνική ρητορική κατασκευή του λογογράφου.

Ο Λυσίας έχει ακόμη '' ενάργειαν''. Οποιος ακούει ή διαβάζει τους λόγους του νομίζει ότι βλέπει κι ακούει τα πρόσωπα και τα πράγματα για τα οποία γράφηκαν. Περισσότερο από κάθε άλλο ρήτορα κατόρθωσε να εμβαθύνει στην ανθρώπινη φύση και να ζωντανεύει τους χαρακτήρες των προσώπων, με το γνώρισμα της τέχνης του που οι αρχαίοι λέγανε ''ηθοποιίαν''. Παρουσιάζει τους ήρωες του, γέρους ή νέους, πλούσιους ή φτωχούς, επώνυμους ή ανώνυμους πολίτες, διανοούμενους ή απλοϊκούς, να μιλάνε με σεμνότητα και με μετριοπάθεια, ώστε τα λόγια τους να φαίνονται ότι είναι εικόνες ηθών. Έπρεπε οι λόγοι να φαίνονται φυσικοί και όχι φτιαχτοί. Η κάποια χαλαρότητα στη σύνθεση των προτάσεων και η αμέλεια στην παράθεση των επιχειρημάτων είναι προσποιητή.

Ο Λυσίας επιπρόσθετα χρησιμοποιούσε τις πρέπουσες λέξεις και ανάλογα με τη φύση του ακροατού (δικαστού) έχει ο λόγος του τόσα στοιχεία φυσικότητας, πιθανότητας και πειστικότητας, ώστε και συνηγορώντας για άδικα έπειθε τους δικαστές (ή ανάλογα τους πολίτες στην Εκκλησία). Ήταν δηλαδή αντίθετος του Ισαίου, αφού στην ανώνυμη βιογραφία "Γένος Ισαίου" διαβάζουμε: "τοιαύτη δε ην η διαφορά Λυσίου και Ισαίου, ώστε ο Λυσίας μεν και υπέρ αδικών έπειθε λέγων, Ισαίος δε και υπέρ αγαθών λέγων ύποπτος ην".

Στην αρχή ο Λυσίας ασχολήθηκε με τη θεωρητική διδασκαλία της ρητορικής κι αποδίδεται σ' αυτόν το σύγγραμμα "Ρητορικά τέχνη" με το οποίο δίδασκε ρητορικούς κανόνες σύμφωνα με τα διδάγματα της σικελικής σχολής κι ο λόγος "Έρωτικός" που διέσωσε όπως είπαμε ο Πλάτων στον "Φαίδρο", και ίσως να συνέθετε υποδείγματα λόγων προς μίμηση από τους μαθητές του. Ακόμη ο Μαρκελλίνος αναφέρει ένα ακόμη βιβλίο με τον τίτλο "Παρασκευαί" όπου υπήρχαν υποθέσεις έτοιμες λόγων και εσκιαγράφονταν λαϊκοί χαρακτήρες και διάφορα επαγγέλματα.

Αργότερα εγκατέλειψε τη θεωρητική διδασκαλία της ρητορικής και άρχισε να γράφει λόγους για πελάτες αντί αμοιβής, όπως αναφέραμε. Με τις ικανότητες που διέθετε έγινε περιζήτητος *λογογράφος*. Οι πελάτες του ανήκαν σε όλα τα επαγγέλματα και τις κοινωνικές τάξεις: έμποροι, βιομήχανοι, γεωργοί, απλοϊκοί άνθρωποι, μορφωμένοι, πολιτευόμενοι, άρχοντες, *αδύνατοι* (ανάπηροι) και σχεδόν όλοι οι Αθηναίοι που ήταν υποχρεωμένοι να εμφανίζονται αυτοπροσώπως στα δικαστήρια, καθώς δεν υπήρχαν ακόμη οι δικηγόροι. Όλοι αυτοί διηγούνταν την υπόθεση τους στο Λυσία, είτε ως *διώκοντες* (κατηγοροι), είτε ως *φεύγοντες* (κατηγορούμενοι), και αυτός αφού έγραφε τον λόγο τον έδινε στον διάδικο για να τον μελετήσει, να τον αποστηθίσει και να τον απαγγείλει στο αρμόδιο δικαστήριο.

Ο Λυσίας είχε τη δυνατότητα να διακριθεί στη φιλοσοφία, στις επιστήμες, στα γράμματα, στην πολιτική, αλλά η μεγαλύτερη ατυχία του ήταν πως έζησε σχεδόν όλη του τη ζωή σαν μέτοικος. Οι λόγοι του θα έφθαναν ίσως το ύψος και την ιερή φλόγα των δημοσθένειων λόγων αφού θα υπεράσπιζε τη μεγάλη θετή του πατρίδα που έμπρακτα απόδειξε με πόσο πάθος αγαπούσε και όχι απλά τα συμφέροντα των τρίτων. Έγινε τελικά ο πιο ονομαστός λογογράφος της εποχής του, μιας εποχής ανήσυχης, γεμάτης αναζητήσεις, αντίπαλα ιδανικά, καινούργιους προσανατολισμούς και πολύ αίμα. Μιας εποχής που παρουσιάζει πολλές αναλογίες με τη σημερινή. Ευτυχισμένος ο Λυσίας που πέθανε στο κρεβάτι του διότι ο Δημοσθένης αυτοκτονεί με δηλητήριο, ο Ισοκράτης πεθαίνει "τροφής αποσχόμενος", ο Φίλιππος ο Β' της Μακεδονίας δολοφονείται.

Ποια όμως υπήρξαν τα πραγματικά αίτια που συνέβαλαν κατά τρόπο καταλυτικό στην εξέλιξη αλλά και στην ανάδειξη του Λυσία ως έναν εκ των κορυφαίων συγγραφέων δικανικών λόγων;

- Η Σικελιώτικη σχολή που αναπτύχθηκε στα χρόνια της πτώσεως των τυράννων (463), εδίδαξε στο Λυσία τον τρόπο και τη μέθοδο με τα οποία μπορούσε να πείθει το δικαστήριο, να νικά τον αντίδικο, να υπερασπίζει ή να κατηγορεί και τελικά να πετυχαίνει το σκοπό που επιδίωκε και να επιβάλλει τις γνώμες του.
- Η αποτυχία του στη θεωρητική διδασκαλία της ρητορικής και η υπεροχή άλλων σύγχρονων ρητόρων διδασκάλων.
- Η καταγωγή του από μετοίκους αποτελούσε σοβαρό εμπόδιο για να διακριθεί σαν πολιτικός ρήτορας, γιατί απαγορευόταν να αγορεύσει στην Εκκλησία και τη Βουλή. Από το 403 π.Χ. μάλιστα χάθηκε γι' αυτόν κι η πιο μικρή ελπίδα αποκτήσεως πολιτικών δικαιωμάτων.
- Η δήμευση και η αρπαγή της περιουσίας του (404/3 π.Χ.) του επιβάλανε να βρει εργασία για να ζήσει. Και το μόνο επάγγελμα που ήξερε ήταν η ρητορική. Έτσι έγινε λογογράφος.
- Οι φιλίες του Λυσία με τους επιφανέστερους ανθρώπους της εποχής του, η βαθιά γνώση της ιστορίας και του δημόσιου ιδιωτικού βίου των Αθηναίων τον ωφέλησαν πολύ.
- Η μελέτη και η καθημερινή σπουδή των θεσμών, των νόμων, των συνθηκών, των ψηφισμάτων, των πολιτικών ενεργειών και αποφάσεων των αρχόντων και των άλλων νομοθετικών και εκτελεστικών εξουσιών και αρχών.

Αξίζει να τονισθεί ότι το ταλέντο του να δίνει τη μορφή που ταιριάζει στην ύλη που επρόκειτο να επεξεργασθεί σε λόγο αλλά και η ικανότητα του να ζωντανεύει πρόσωπα και καταστάσεις κάνοντας μας να συμπονούμε τους καλούς και να μισούμε τους κακούς αποτελεί κάτι το μοναδικό. Πόσο μισητός είναι για μας ο ένας εκ των Τριάκοντα ο Ερατοσθένης, ο Αγόρατος, ο διαστροφέας των νόμων Νικόμαχος κι ο απερίγραπτος Διογείτων που κλέβει ασύστολα τα εγγόνια του. Και πόσο συμπαθούσε τον γεωργό Ευφίλητο, τον Μαντίθεο, τον πανέξυπνο λαϊκό τύπο Αδύνατο που γελοιοποιεί μ' ένα θαυμάσιο τρόπο εκείνον που θέλει να του στερήσει τον ένα οβολό που του δίνει το κράτος. Κατορθώνει να μας φέρει στην εποχή του και να μας κάνει λάτρεις της θετής πατρίδας του της Αθήνας, να μας κάνει να μισήσουμε τους Τριάκοντα που δολοφόνησαν τον αδερφό του. Οργή, αγανάκτηση, θλίψη, σπαραγμός, δίψα για απόδοση της δικαιοσύνης κι όχι ταπεινή εκδίκηση συγκλονίζουν το είναι μας όταν τελειώνουμε «τον κατά Ερατοσθένους». Όπως έχει πει και ο Καρλάυλ «Το κείμενο που εκπορεύεται από την καρδιά του συγγραφέα κατακτά αμέσως και την καρδιά του αναγνώστη».

Άλλο προσόν του Λυσία, σπάνιο σε ρήτορα: δεν απομακρύνεται πολύ από την αυστηρή ιστορική και κριτική έρευνα και δεν περιορίζεται μονάχα στο να εξάρει το συμφέρον του πελάτη του, αλλά κατορθώνει να καυτηριάζει και να σατιρίζει με ανώτερης ποιότητας χιούμορ τις παρεκτροπές των πολιτευομένων και ιδιωτών, καθώς να επαινεί έξοχες πολιτικές ενέργειες της Αθήνας. Ακόμη σαν Έλληνας προτείνει και αυτός δικές του γνώμες για τα κοινά. Κι άλλοι συγγραφείς

(ιστορικοί, ρήτορες, ποιητές, θεατρικοί συγγραφείς) μας έχουν δώσει εικόνα του δευτέρου μισού του 5^{ου} αι. π.Χ και των αρχών του 4^{ου}. Αλλά καμιά δεν έχει την ποικιλία, τη γραφικότητα, τον παλμό και τη ζωντάνια του πελώριου μωσαϊκού που μας χάρισε η ευαισθησία, η παρατηρητικότητα, η βαθιά μόρφωση, η άφραστη τέχνη του λογογράφου Λυσίου, του γιού του μετοίκου Κεφάλου που στο σπίτι του πλαστογραφήθηκε «κτήμα ες αεί» η Πλατωνική Πολιτεία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

2. «ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΕΡΑΤΟΣΘΕΝΟΥΣ ΦΟΝΟΥ ΑΠΟΛΟΓΙΑ»

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΗΣ ΥΠΟΘΕΣΗΣ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

Ο Αθηναίος Ευφίλητος, φτωχός γεωργός, εικοσιπέντε ως τριάντα ετών, ήταν παντρεμένος δύο χρόνια και είχε αποκτήσει ένα αγόρι. Περνούσε στα χωράφια του τον περισσότερο χρόνο του αλλά πήγαινε και στη πόλη όπου έμενε η οικογένειά του. Η γυναίκα του εν τω μεταξύ είχε συνάψει ερωτικές σχέσεις με τον Ερατοσθένη, συνομήλικό του άντρα της από το δήμο Οίης. Ο Ερατοσθένης ήταν πλούσιος και είχε σαν μόνη ασχολία να διασκεδάσει και να ξεμυαλίζει τις γυναίκες των φτωχών τίμιων βιοπαλαιστών. Ο επαγγελματίας αγαπητικός, όπως θα λέγαμε σήμερα τον Ερατοσθένη, είδε τη γυναίκα του Ευφίλητου στη κηδεία της πεθεράς της, του άρεσε και την έπεισε με τη μεσιτεία της δούλας της να τον δέχεται στο σπίτι της όταν έλειπε ο άντρας της στα χωράφια.

Μία γυναίκα, παλιά ερωμένη του Ευφίλητου, έμαθε τη διαγωγή της γυναίκας του από μία γριά που έστειλε σ' αυτόν κάποια άλλη γυναίκα διωγμένη κι αυτή από τον Ερατοσθένη. Ο Ευφίλητος υποβάλλει σε ανάκριση την υπηρέτριά του και μαθαίνει απ' αυτήν τι συμβαίνει. Της συνιστά να μη πει τίποτα στη γυναίκα του και να τον ειδοποιήσει όταν έρθει στο σπίτι του ο Ερατοσθένης. Έτσι ένα βράδυ που ο Ευφίλητος κοιμόταν στο ανώγειο του σπιτιού, ο Ερατοσθένης μπήκε στο ισόγειο, όπου κοιμόταν η γυναίκα με το παιδί. Ο Ευφίλητος, ειδοποιημένος από την υπηρέτρια, έτρεξε και κάλεσε φίλους και συγγενείς και παρουσία αυτών ως μαρτύρων σκότωσε τον Ερατοσθένη που έπιασε επ' αυτοφώρω αγκαλιασμένο με την γυναίκα του.

Οι πλούσιοι και οι διεφθαρμένοι συγγενείς του Ερατοσθένους κατήγγειλαν τον Ευφίλητο για φόνο κι αυτός δικάζεται από το Δελφίνιο. Μ' αυτό λοιπόν, το λόγο που του έγραψε ο Λυσίας, ο Ευφίλητος απολογείται και ομολογεί ότι σκότωσε τον Ερατοσθένη, αλλά υποστηρίζει ότι είχε δικαίωμα να το κάνει, επειδή ο νόμος επιτρέπει τον χωρίς τιμωρία φόνο αυτού που συλλαμβάνεται επ' αυτοφώρω, μοιχευόμενος.

Όποιος διαβάσει τον υπέρ του Ερατοσθένους φόνο λόγο του Λυσία πείθεται πως ο Ευφίλητος κηρύχθηκε αθώος. Ο διαπρεπής ρήτορας έβαλε στο στόμα του απλοϊκού αγρότη Ευφίλητου, λόγια που ταιριάζουν στη μόρφωση, στην ιδιοσυγκρασία και στην απλοϊκότητα των ανθρώπων της υπαίθρου. Επίσης, και οι νόμοι που διαβάστηκαν και οι μάρτυρες που παρουσιάστηκαν αποδεικνύουν ότι ο Ευφίλητος διέπραξε το έγκλημα σύμφωνα με το νόμο που επιτρέπει το φόνο του μοιχού που πιάνεται επ' αυτοφώρω. Τίποτε άλλο δε τον παρακίνησε να διαπράξει το φόνο παρά η αγανάκτηση που ένιωσε βλέποντας τη γυναίκα πάνω στο συζυγικό κρεβάτι με τον ερωμένο της. Δεν ικετεύει τους δικαστές να τον αθώωσουν, αλλά απαιτεί να πράξουν αυτό στο όνομα του δικαίου και των νόμων, που πρέπει να

καταργηθούν, αν δεν προστατεύουν εκείνους που ζουν σύμφωνα με αυτούς. Ο Λυσίας παρουσιάζει τον απλοϊκό και τίμιο γεωργό να μιλά με σαφήνεια και πολλή πικρία για τ' ατυχήματα του, αφού σέρνεται στο δικαστήριο και κινδυνεύει να θεωρηθεί φονιάς επειδή υπεράσπισε την τιμή και εφήρμοσε τη ρητή διάταξη του νόμου.

Η γυναίκα του Ευφίλητου προφανώς διώχτηκε από το σπίτι και ζούσε άθλια ζωή. Ο νόμος του Σόλωνος ήταν αυστηρός για τις γυναίκες του είδους της: *Ἐάν τις γυναίκα εφ' ἧ ανάλω μοιχός, ουκ εά κοσμεῖσθαι, οὐδ' ἐπὶ δημοτελή ιερά εισιέναι. Ἐάν δε ἰσιή, ἢ κοσμεῖται, τον εντυχόντα κελεύει καταρρηγνύναι τα μάρτια και τον κόσμον αφαιρείσθαι και τύπτειν, ειργόμενον θανάτου και του ανάπηρον ποιήσαι*⁹. Η μοιχαλίδα δεν είχε το δικαίωμα να καταγγείλει εκείνον που την πρόσβαλε.

Η δίκη φαίνεται ότι έγινε λίγο διάστημα μετά την κατάλυση των Τριάκοντα. Πάντα ύστερα από μακροχρόνιους και καταστρεπτικούς πολέμους, όπως ο Πελοποννησιακός, επικρατεί μεγάλη διαφθορά και ηθική κατάπτωση⁹.

⁹ Οι Τριάκοντα Τύραννοι συνιστούσαν μια ολιγαρχική κυβέρνηση τριάντα ατόμων, η οποία διαδέχτηκε την αθηναϊκή δημοκρατία μετά το τέλος του Πελοποννησιακού Πολέμου. Διήρκεσε 8 μήνες, το 404 π.Χ.

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Αττικό Δίκαιο και Μοιχεία

Τόσο οι αρχαίοι όσο και οι σύγχρονοι νομοθέτες πιστεύουν ότι η μοιχεία κλονίζει κυριολεκτικά τα θεμέλια του γάμου. Γι' αυτό και θεωρούν ότι η μοιχεία αποτελεί έναν από τους κυριότερους, αν όχι τον κυριότερο, λόγο διαζυγίου. Γιατί, εκτός απ' όλα τ' άλλα, προκαλεί αμφιβολίες αναφορικά με την γνησιότητα των τέκνων και οδηγεί τελικά, όπως θαυμάσια γράφει ο Λυσίας, «στο να μην ξέρει κανείς ποιου είναι τα παιδιά, των συζύγων ή των εραστών».

Γι' αυτό και για τη προστασία κυρίως της «καθαρότητας» των οίκων, ο αρχαίος νομοθέτης όχι μόνο επέτρεπε αλλά και επέβαλλε στους άντρες να αποπέμπουν τις μοιχαλίδες γυναίκες τους. Κατά το σχετικό αττικό νόμο περί μοιχείας (Δημοσθένης, *Κατά Νεαίρας*, 87) : «αν κανείς πιάσει τον μοιχό, δεν του επιτρέπεται να συζεί πλέον με τη γυναίκα του, εάν δε συζεί χάνει αυτομάτως τα πολιτικά του δικαιώματα¹⁰».

Και στο σημείο αυτό διαπιστώνει κανείς τον ανδροκρατικό χαρακτήρα της αττικής νομοθεσίας: ο Αθηναίος νομοθέτης έδειχνε ιδιαίτερη επιείκεια όταν επρόκειτο για άντρες που παραβίαζαν τη συζυγική τους πίστη. Βασικό μέλημα του νομοθέτη δεν είναι η διαφύλαξη της συζυγικής αρμονίας αλλά της τιμής και της ακεραιότητας του οίκου. Ακόμα, βασικός σκοπός του γάμου είναι η γέννηση γνήσιων παιδιών τα αγόρια θα γίνουν πολίτες και κληρονόμοι και τα κορίτσια νόμιμες σύζυγοι.

Δημοσθένους, 59, 85: «Πάρε σε παρακαλώ τον νόμο αυτόν, που αναφέρεται στα ζητήματα αυτά και διάβαζε για να μάθετε ότι όχι μόνον έπρεπε αυτή, επειδή ήταν τέτοια, και είχε διαπράξει τόσα και τόσα, να απέχει από το να βλέπει τις ιεροτελεστίες αυτές και να θυσιάζει και να τελεί υπέρ της πόλεως οτιδήποτε από τα πατροπαράδοτα καθιερωμένα, αλλά και από όλες τις άλλες ιεροτελεστίες που γίνονται στην Αθήνα. Σε όποια δηλαδή γυναίκα ήθελε συλληφθεί ως μοιχός δεν της επιτρεπόταν πλέον να παρευρεθεί σε καμία από τις θυσίες που τελούσε η πόλη επίσημα ούτε σε κείνες που οι νόμοι επέτρεπαν να παρευρίσκονται ακόμα και οι ξένοι και οι δούλες, ούτε να εισέρχεται στα ιερά».

¹⁰ Η παρούσα μετάφραση, όπως και αυτή των υπολοίπων χωρίων του λόγου 59 (*Κατά Νεαίρας*) του Δημοσθένη, είναι του Θ. Παπακωνσταντίνου Πάπυρος, Αθήνα, 1975 .

Επίσης, αν και δε διαθέτουμε το ίδιο το κείμενο του νόμου για τη μοιχεία παρά μόνο την αναφορά του στο λόγο του Δημοσθένη, από το 19ο αιώνα και μετά έχει κυριαρχήσει μια ασυνήθιστη ομοφωνία μεταξύ των ερευνητών για τα κύρια χαρακτηριστικά της αντιμετώπισης της μοιχείας από τον Αθηναϊκό Νόμο¹¹. Ο εξέχων λόγιος του 19ου αιώνα Justus Hertman Lipsius, συγγραφέας του έργου που παραμένει και σήμερα ακόμη βιβλίο αναφοράς για το Αθηναϊκό δίκαιο, μοιάζει να ένιωθε κάπως άβολα με αυτό που θα μπορούσε κανείς να θεωρήσει ως ανωμαλίες στον ορισμό της μοιχείας. Παρά ταύτα τις παρέκαμψε με την εξήγηση ότι στο πέρασμά του χρόνου η πρακτική πρέπει να άλλαξε το αρχικό νόημα της Νομικής ορολογίας (διαδικασία για την οποία δεν υπάρχει κανένα στοιχείο)¹². Νεότερα έργα, μάλιστα, τείνουν να θεωρούν το θέμα χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα¹³. Παρότι η σημερινή επιστημονική κοινότητα παρουσιάζει ένα νόμο περί μοιχείας μοναδικό ανάμεσα σε άλλα αρχαία νομικά συστήματα για τα οποία υπάρχουν στοιχεία, κανείς δεν επανεξέτασε το ζήτημα του ορισμού της μοιχείας. Στα κείμενα της κλασικής περιόδου η λέξη μοιχεία αντιστοιχεί με το είδος αθέμιτης σεξουαλικής πράξης που και σήμερα ονομάζουμε έτσι. Η λέξη μοιχός αφορούσε στον άνδρα που είχε μια τέτοια σχέση, όμως δεν υπήρχε όρος που να αντιστοιχεί με το δικό μας «μοιχαλίδα». Μια γυναίκα αποτελούσε πάντα το αντικείμενο της μοιχείας, ποτέ τον ενεργό δράστη. Έτσι, οι Αθηναίοι αναγκάζονταν να χρησιμοποιούν περιφράσεις όπως «η γυναίκα με την οποία ο μοιχός συνελήφθη». Στο λόγο *Κατά Αριστοκράτους*, ο Δημοσθένης παραθέτει συνοπτικά όλες τις αθηναϊκές διατάξεις που αφορούν στην ανθρωποκτονία. Μια απ' αυτές αποτελεί τη βάση για όλη τη σύγχρονη θεωρία σχετικά με το εύρος και τη σημασία που έχουν οι λέξεις μοιχεία και μοιχός στον αθηναϊκό νόμο: «*Αν ένας άνδρας φονεύσει κάποιον ακούσια σε αθλητικό αγώνισμά ή τον φονεύσει σε καβγά στο δρόμο ή τον φονεύσει εν αγνοία του στη μάχη ή τον φονεύσει την ώρα της συνουσίας με τη σύζυγο του, τη μητέρα του, την αδελφή του, την κόρη του ή τη νόμιμη παλλακίδα που διατηρεί για την απόκτηση τέκνων, ο άνδρας αυτός να μην εξοριστεί ως δολοφόνος για την πράξη του*»¹⁴. Ορισμένοι ερευνητές θεωρούν το κείμενο αυτό ως τον Αθηναϊκό νόμο περί μοιχείας¹⁵. Άλλοι πάλι σχολιάζουν ότι πρόκειται για ένα νόμο που αφορά στη δικαιολογημένη ανθρωποκτονία, αλλά, παρά ταύτα, πιστεύουν ότι περιέχει τη βάση του νομοθετικού ορισμού και του νόμου περί μοιχείας. Για παράδειγμα, ο Sir

¹¹ J. Lipsius, *Das Attische Recht und Rechtsverfshren*, Hildesheim 1984, σελ. 429-435, J. Thonissen, *Le Droit Penal Athenien*, Brussels 1875, σελ. 312-319. Ο Beauchet (βλ. *Histoire du droit Privé de la Republique Athenienne*, Paris 1897, σελ. 233-234) δεν ασχολείται με το θέμα του ορισμού και αντιμετωπίζει τη μοιχεία ως ισοδύναμο του σημερινού όρου.

¹² J. Lipsius, *ο.π.*, σελ. 429.

¹³ Βλ. π.χ. D. MacDowell, *The Law in Classical Athens*, London 1978, σελ. 124, E. Cantarella, *Study sull' omicidio*, Milano 1976, σελ. 131, U. Paoli, *Altri Studi di Dirritto Greco e Romano*, Milano 1976, σελ. 254, W. Lacey, *The Family in Classical Greece*, London 1968, σελ. 114, K. Dover, *Greek Popular Morality*, Oxford 1974, σελ. 209, H. Wolff, *Marriage law and Family Organization in Ancient Athens*, *Traditio* 2 1944, σελ. 43-95.

¹⁴ Δημοσθένης 23, *Κατά Αριστοκράτους*, 53: «*τις ἀποκτείνει ἐν ἄθλοις ἄκων, ἢ ἐν ὁδῶ καθελῶν ἢ ἐν πολέμῳ ἀγνοήσας, ἢ ἐπὶ δάμαρτι ἢ ἐπὶ μητρὶ ἢ ἐπ' ἀδελφῆ ἢ ἐπὶ θυγατρὶ, ἢ ἐπὶ παλλακῆ ἢ ἂν ἐπ' ἐλευθέροις παισὶν ἔχη, τούτων ἕνεκα μὴ φεύγειν κτείναντα*»

¹⁵ W. Lacey, *ο.π.* σελ. 114, J. Wolff *Die Grundlagen des griechischen Eherechts*, Berkener 1968, σελ. 642. ο Hans Julius Wolff, τον αποκαλεί «Αθηναϊκό νόμο περί μοιχείας»-«*ehebruchgezets*»).

Kenneth Dover, σε μια αντιπροσωπευτική διατύπωση του ζητήματος, αναφέρει τα εξής: «Μοιχεία ήταν η αποπλάνηση της συζύγου, χηρευόμενης μητέρας, ανύπαντρης κόρης, αδελφής ή ανιψιάς ενός πολίτη- αυτά μόνο είναι σαφή από το νόμο που παραθέτει ο Δημοσθένης στο 23.53-5. Ο μοιχός μπορούσε να φονευτεί, εάν συλλαμβανόταν επ' αυτοφώρω, από τον προσβεβλημένο αρχηγό του σπιτικού, ή να συμφωνήσει σε πληρωμή αποζημίωσης ή να δικάσσει, να κακοποιηθεί ή να τραυματιστεί [...]»¹⁶

Η ερμηνεία αυτή αποτελεί τον πυρήνα της άποψης που έχει γίνει γενικά αποδεκτή από όλους σχεδόν τους μελετητές οι οποίοι έχουν γράψει για τη μοιχεία-μεταξύ άλλων από τους Wolff, Latte, Harrison, Paoli, Cantarella, Lacey, Erdmann και MacDowell¹⁷. Ο τρόπος που παρουσιάζουν το θέμα ποικίλλει ως προς τις λεπτομέρειες του νόμου. Υπάρχει όμως ομοφωνία ως προς την επέκταση της μοιχείας και πέρα από τη συζυγική σχέση. Οι περισσότεροι ερευνητές από τον Lipsius και μετά απλώς υπέθεσαν πως αυτή είναι η μόνη πιθανή ανασύνθεση του νομοθετικού ορισμού της μοιχείας, συνήθως περιορίζονται στη σκιαγράφηση της ορθόδοξης άποψης, ή και σε απλή αναφορά σ' αυτήν, αντί να επιχειρηματολογούν υπέρ της εγκυρότητάς της.

Η παραδοσιακή άποψη πέρα από τον παραπάνω λόγο του Δημοσθένη βασίζεται επιπλέον και στο λόγο του Λυσία *Υπέρ του Ερατοσθένους φόνου*. Στη δίωξη αυτή για ανθρωποκτονία, ο κατηγορούμενος Ευφίλητος που είχε σκοτώσει έναν άνδρα τον οποίο και συνέλαβε να διαπράττει μοιχεία με τη γυναίκα του, ζητά, στο πλαίσιο της υπεράσπισής του, να διαβαστεί στους ενόρκους η σχετική διάταξη για να τους πείσει ότι ο φόνος ήταν νόμιμος¹⁸. Μολονότι ο λόγος δεν παραθέτει στην παραβατικότητα τη διάταξη, ο ομιλητής χρησιμοποιεί τις λέξεις «με τη σύζυγο του», καθώς και την επέκταση της διάταξης και στις παλλακίδες. Η ταυτόσημη ορολογία, μπορεί να υποστηρίξει κανείς, επιβεβαιώνει ότι η διάταξη αυτή είναι ίδια μ' αυτήν που παραθέτει ο Δημοσθένης. Ένα απόσπασμά από την Αθηναίων πολιτεία του Αριστοτέλη παρέχει πρόσθετη επιβεβαίωση ότι η διάταξη αυτή πράγματι εφαρμόζεται στη μοιχεία. Ο Αριστοτέλης συνοψίζει το νόμο της δικαιολογημένης ανθρωποκτονίας, λέγοντας ότι εφαρμόζεται σε περιπτώσεις όπου «κάποιος παραδέχεται ότι διέπραξε ανθρωποκτονία, αλλά υποστηρίζει ότι ήταν νόμιμη (λόγου χάρη, όταν σκότωσε κάποιον την ώρα της μοιχείας), ή σκότωσε

¹⁶ K. Dover, ο.π., σελ 209.

¹⁷ K. Latte, «Moicheia», RE= Real Enzyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft 1932, σελ. 2446-9, A.R.W. Harrison, *The Law of Athens*, Oxford 1968, τόμος 1, σελ. 33-36, U. Paoli, ο.π., σελ. 252-307, E. Cantarella, ο.π. σελ. 131-159, Erdmann W., *Die Ehe im Alten Griechenland*, New York 1979, σελ. 286 κ.ε., D. MacDowell, ο.π., σελ. 124-5).

¹⁸ Λυσία 1, *Υπέρ του Έρατοσθένους φόνου άπολογία*, 30-1: «ἀκούετε, ὦ ἄνδρες, ὅτι αὐτῷ τῷ δικαστηρίῳ τῷ ἐξ Ἀρείου πάγου, ὃ καὶ πάτριόν ἐστι καὶ ἐφ' ἡμῶν ἀποδέδοται τοῦ φόνου τὰς δίκας δικάζειν, διαρρήδην εἴρηται τούτου μὴ καταγιγνώσκειν φόνον, 2 ὃς ἂν ἐπὶ δάμαρτι τῇ ἑαυτοῦ μοιχὸν λαβὼν ταύτην τὴν τιμωρίαν ποιήσῃται καὶ οὕτω σφόδρα ὁ νομοθέτης ἐπὶ ταῖς γαμεταῖς γυναῖξί δίκαια ταῦτα ἡγήσατο εἶναι, ὥστε καὶ ἐπὶ ταῖς παλλακαῖς ταῖς ἐλάττονος ἀξίας τὴν αὐτὴν δίκην ἐπέθηκε. καίτοι δῆλον ὅτι, εἴ τινα εἶχε ταύτης μειζῶ τιμωρίαν ἐπὶ ταῖς γαμεταῖς, ἐποίησεν ἄν. νῦν δὲ οὐχ οἷός τε ὢν ταύτης ἰσχυροτέραν ἐπ' ἐκείναις ἐξευρεῖν, τὴν αὐτὴν καὶ ἐπὶ ταῖς παλλακαῖς ἡξίωσε γίγνεσθαι»

έναν συμπολίτη του εν αγνοία του στον πόλεμο ή σε αθλητικό αγώνισμά»¹⁹. Τέλος, μπορεί κανείς να επισημάνει και το λόγο του Δημοσθένη *Κατά Νεαίρας*, ο οποίος προσφέρει ένα παράδειγμα κατηγορίας για μοιχεία, που αφορά σε ερωτική σχέση με ανύπαντρη γυναίκα. Τα τέσσερα αυτά κείμενα αποτελούν τα μόνα σωζόμενα στοιχεία υπέρ της παραδοσιακής άποψης. Σε συνδυασμό, θα μπορούσε να συμπεράνει κανείς, δείχνουν ότι η μοιχεία στην Αθήνα σήμαινε, πράγματι, «την αποπλάνηση της συζύγου, της χηρευόμενης μητέρας, της ανύπαντρης κόρης, της αδελφής ή της ανιψιάς ενός πολίτη»²⁰.

B. Η μη κρατούσα θεωρία.

Αντιρρήσεις στην ως άνω παραδοσιακή άποψη για το νόμο της μοιχείας εκφράζονται τα τελευταία χρόνια από μερίδα επιστημόνων με κύριο εκφραστή τον Cohen ²¹. Ειδικότερα, μια προσεκτικότερη ανάγνωση της διάταξης για τη δικαιολογημένη ανθρωποκτονία μπορεί να κλονίσει τα θεμέλια της παραδοσιακής ερμηνείας, ότι αυτή η παραπάνω διάταξη προσδιορίζει τη μοιχεία. Πέρα από το γεγονός (που συνήθως παραλείπεται) ότι οι λέξεις μοιχός και μοιχεία δεν εμφανίζονται πουθενά στο κείμενο της διάταξης, υπάρχουν και άλλα ουσιαστικά επιχειρήματα που αντικρούουν την υπόθεση αυτή.

Καταρχήν, η διάταξη είναι τμήμα του νόμου περί δικαιολογημένης ανθρωποκτονίας. Ο Δημοσθένης αναφέρεται σ' αυτήν κατά τη συζήτηση της αθηναϊκής νομοθεσίας για την ανθρωποκτονία, όχι για τη μοιχεία ή τα σεξουαλικά αδικήματα, και ο Αριστοτέλης την αναφέρει στα πλαίσια του ίδιου θέματος. Όπως και άλλες τέτοιες διατάξεις σε αρχαίους ή σύγχρονους κώδικες, δεν προσδιορίζει το αδίκημα, αλλά εκθέτει επεξηγηματικούς όρους, συνθήκες δικαιολόγησης ή άδειας διάπραξης μιας παράνομης πράξης, εξαιρέσεις δηλαδή στη γενική απαγόρευση της ανθρωποκτονίας. Στις περισσότερες αρχαίες νομοθεσίες, συμπεριλαμβανομένης και της αθηναϊκής της κλασικής περιόδου, αλλά και στις σύγχρονες νομοθεσίες, οι περισσότερες διατάξεις του ποινικού κώδικα προσδιορίζουν τα αδικήματα και καθορίζουν τις αντίστοιχες ποινές. Τέτοιες διατάξεις συνθέτουν τις κατηγορίες των απαγορευτικών προτύπων: κλοπή, βιασμός, ανθρωποκτονία, εμπρησμός, επίθεση, μοιχεία κ.λπ. Άλλες διατάξεις ορίζουν ειδικές περιπτώσεις, όπου το άτομο το οποίο διαπράττει το αδίκημα, ιδίως την ανθρωποκτονία, δεν μπορεί να τιμωρηθεί. Μάλιστα, οι πιο συνηθισμένες παρόμοιες διατάξεις απαριθμούν τις περιπτώσεις στις οποίες ένας φόνος δεν μπορεί να οδηγήσει σε καταδίκη για ανθρωποκτονία. Δηλαδή, οι διατάξεις αυτές προσδιορίζουν τις συνθήκες, κάτω από τις οποίες ο κατηγορούμενος αποδέχεται ότι σκότωσε, αλλά ισχυρίζεται ότι η συμπεριφορά του εμπίπτει σε μια από τις κατηγορίες των αφέσιμων ή δικαιολογημένων φόνων, που

¹⁹ Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, 57. 3

²⁰ K. Dover, *οπ.*, σελ. 209.

²¹ D. Cohen, *Law, Sexuality and Society: The Enforcement of Morals in Classical Athens*, Cambridge University Press, 1991.

ορίζει η διάταξη²². Η διάκριση ανάμεσα σε απαγορευτικά πρότυπα και περιπτώσεις απαλλαγής ή δικαιολόγησης του αδικήματος είναι θεμελιώδης για να καταλάβουμε το νόημά του Αθηναϊκού νόμου ο οποίος επέτρεπε στα άτομα να φονεύσουν στον πόλεμο, στους αγώνες ή αν συλλάβουν κάποιον στη διάρκεια ερωτικής πράξης με τη γυναίκα τους, χωρίς να υποστούν νομικές συνέπειες.

Στην ουσία, η διάταξη αυτή ούτε υπαγορεύει ούτε ορίζει τη μοιχεία. Για την ακρίβεια, δεν υπαγορεύει τίποτε αλλά απαριθμεί απαλλακτικές ή δικαιολογητικές συνθήκες που συνδέονται με το νόμο της ανθρωποκτονίας. Έτσι, η διάταξη που αναφέρει ο Δημοσθένης δεν αποδεικνύει ότι η μοιχεία ήταν αδίκημά που επέσυρε θανατική καταδίκη περισσότερο απ' ό, τι αποδεικνύει ότι η συμμετοχή σε αθλητικούς αγώνες ή στον πόλεμο τιμωρούνταν και αυτή με θάνατο! Το συμπέρασμά αυτό είναι αναπόφευκτο, αν αγνοήσουμε τη διάκριση για την οποία μιλήσαμε, και θεωρήσουμε ότι η διάταξη ορίζει αδικήματα και καθιερώνει ποινές. Κατά συνέπεια, η διάταξη που παραθέτει ο Δημοσθένης δεν μπορεί να εμπεριέχει τον νόμο περί μοιχείας (Ehebruchsgesetz), όπως υποστηρίζει ο Wolff²³.

Η εξέταση της διατύπωσης της διάταξης ενισχύει την αντίρρηση στην κρατούσα ερμηνεία. Η διευκρίνιση αυτής της φύσης της διάταξης εξηγεί και γιατί δε βρίσκουμε καμιά αναφορά στη μοιχεία ούτε στο ίδιο το κείμενο ούτε στη μακρά συζήτησή του από το Δημοσθένη, που ακολουθεί. Η διάταξη, στην πραγματικότητα, αναφέρεται σε κάθε σεξουαλική πράξη που οδηγεί στο φόνου του άνδρα συμμετοχού. Το γεγονός αυτό πρέπει να τονιστεί εμφατικά. Η διάταξη απαλλάσσει τον παραβάτη που έχει κάποιο βαθμό συγγένειας με τη γυναίκα και, κατά συνέπεια, εφαρμόζεται με την ίδια ισχύ για το βιασμό, τη μοιχεία και την αποπλάνηση. Άλλωστε, ο Δημοσθένης την αντιμετωπίζει μ' αυτούς ακριβώς τους όρους: Αναφέρεται ειδικά στο βιασμό (23.56) και την αποπλάνηση (54-5), αλλά όχι στη μοιχεία. Και αυτό είναι λογικό. Από την οπτική γωνία του νόμου της ανθρωποκτονίας δεν έχει καμιά σημασία, αν ο παραβάτης είναι αποπλάνησης, βιαστής ή μοιχός - όλοι τους επιτρέπεται να φονευτούν χωρίς συνέπειες αν συλληφθούν επ' αυτοφώρω από συγκεκριμένα αρσενικά μέλη της οικογένειας της γυναίκας²⁴. Η παρουσίαση του νόμου περί βιασμού από το Λυσία, στο λόγο του Υπέρ τον Ερατοσθένους φόνου, ενισχύει την ερμηνεία αυτή. Στο λόγο αυτόν, ο

²² Δεν περιγράφεται το αρχαίο δίκαιο με σύγχρονη ορολογία. Ο Αριστοτέλης αναφέρεται στον Αθηναϊκό νόμο με αυτούς ακριβώς τους όρους (Αθηναίων πολιτεία 57.3). Το αν οι κατηγορίες που ορίζει η διάταξη πρέπει να κατανοηθούν ως όροι δικαιολόγησης ή άφεσης, είναι άσχετο εδώ.

²³ Εκτός αν πιστεύει κανείς ότι η μοιχεία δεν αποτελούσε καν αδίκημα στην αρχαία Αθήνα, αλλά υπόκειτο μόνο στην εξωδικαστική αυτοδικία. Αυτό όμως αποκλείεται εξ ορισμού, καθώς γνωρίζουμε πολλές άλλες διατάξεις του Αθηναϊκού νόμου πάνω σ' αυτό το θέμα, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

²⁴ Ένα απόσπασμά από τους *Νόμους* του Πλάτωνα ενισχύει την ερμηνεία αυτή. Ο νόμος του Πλάτωνα για τη δικαιολογημένη ανθρωποκτονία περιορίζει ρητά το δικαίωμα φόνου σε περιπτώσεις βιασμού (874c): «Αν ένας άνδρας βρει τη γυναίκα του να έχει βιαστεί και σκοτώσει τους βιαστές, θεωρείται αθώος κατά το νόμο». Ο Πλάτων φαίνεται πως κατανοούσε την ασάφεια της νομοθεσίας του Δράκοντα και την κατήργησε, καθώς στη δική του νομοθεσία η μοιχεία δεν ήταν πια μείζον αδίκημα. Μια σύγκριση της διατύπωσης των δύο νομοθετημάτων φανερώνει πόσο έντονη είναι στο Δράκοντα η έλλειψη οποιουδήποτε ουσιαστικού ή ρήματος που να περιγράφει τη φύση του αδικήματος ή τον παραβάτη.

κατηγορούμενος σύζυγος, ο Ευφίλητος παραθέτει το νόμο του βιασμού, λέγοντας ότι αυτός προσδιορίζει τις γυναίκες που εμπίπτουν στις διατάξεις του ως «αυτές για τις οποίες επιτρέπεται να σκοτώσει κανείς»²⁵. Αυτό μας δείχνει πως η διάταξη για τη δικαιολογημένη ανθρωποκτονία στην οποία καθαρά αναφέρεται, δεν καλύπτει μόνο τη μοιχεία, αλλά και το βιασμό. Έτσι η διάταξη απλώς συμπεριλαμβάνει τους μοιχούς πλάι στους βιαστές και τους διακορευτές, στις κατηγορίες των παραβατών των νόμων για τη σεξουαλικότητα, τους οποίους ο νόμος περί ανθρωποκτονίας δεν προστατεύει. Ο στόχος της είναι απλά να προσδιορίσει ως ποιο βαθμό συγγένειας εφαρμόζεται η απαλλακτική προστασία. Η διάταξη δεν αναφέρει ότι ο άνδρας που έρχεται σε εκούσια ερωτική επαφή με την ανύπαντρη αδελφή ή κόρη ή χήρα μητέρα κάποιου είναι μοιχός. Το μόνο που λέει, επαναλαμβάνουμε, είναι πως, όπως όσοι βίαζαν μια γυναίκα ή όσοι αποπλανούσαν μια παρθένα, έτσι και οι μοιχοί, αυτοί δηλαδή που είχαν ερωτική επαφή με παντρεμένες γυναίκες, μπορούσαν να φονευτούν ατιμώρητα. Ούτε η γλώσσα ούτε τα συμφραζόμενα της διάταξης (στην πραγματικότητα, ούτε και η κοινή γλώσσα) προσφέρουν μια βάση για να συμπεράνουμε τί σήμαινε μοιχεία²⁶.

Το γεγονός ότι ο Ευφίλητος στον λόγο *Υπέρ του Ερατοσθένους φόνου απολογία*, ζητά να διαβαστεί η διάταξη αυτή στους δικαστές (30) δεν ευνοεί την παραδοσιακή άποψη. Η διάταξη σχετίζεται με την υπόθεση όσο θα σχετιζόταν μ' αυτήν και αν ο Ευφίλητος είχε σκοτώσει ένα βιαστή και ισχυριζόταν ότι ο φόνος ήταν δικαιολογημένη ανθρωποκτονία εξαιτίας της συγγένειάς του με τη γυναίκα. Περισσότερο σημαντικό είναι ο τρόπος που ο Λυσίας περιγράφει τη διάταξη, γιατί, αν προσέξουμε την ακριβή του διατύπωση, παρατηρούμε πως παρουσιάζει τη μοιχεία ως αδίκημά το οποίο από τη φύση του αφορά στο συζυγικό δεσμό. Μετά τη διάταξη περί δικαιολογημένης ανθρωποκτονίας που ζητά να διαβαστεί, ο Ευφίλητος δίνει τη δική του ερμηνεία στους δικαστές: «Ακούσατε πώς [...] [ο νομοθέτης] ρητά δηλώνει ότι ο άνδρας που παίρνει μ' αυτό τον τρόπο την εκδίκηση του από το μοιχό τον οποίο συλλαμβάνει να συνενυρίσκεται με τη γυναίκα του δεν καταδικάζεται για φόνο» (30-1), Η έμφαση στη μοιχεία ως αδίκημά που ειδικά συνδέεται με το γάμο είναι ακόμη πιο καθαρή στην επόμενη πρόταση, όπου ο ομιλητής ισχυρίζεται ότι ο νομοθέτης θεώρησε την προστασία αυτή της συζυγικής σχέσης τόσο σημαντική, που την επέκτεινε, ώστε να καλύπτει και τις παλλακίδες. Δεν κάνει λόγο για επέκταση σε άλλες γυναίκες (μητέρες, αδελφές ή κόρες), αν και θα προωθούσε τους ρητορικούς του στόχους να το κάνει. Αντίθετα, όλη η

²⁵ Οι σωζόμενοι δικανικοί λόγοι εκφωνούνταν από τον κατηγορο ή τον κατηγορούμενο, αλλά γράφονταν από ένα ρήτορα που μίσθωναν για την περίπτωση (εκτός, φυσικά, από τις περιπτώσεις στις οποίες ο ίδιος ο ρήτορας ήταν ένας από τους αντιδίκους).

²⁶ Ούτε, εξάλλου, η διατύπωση της διάταξης στην *Αθηναίων Πολιτεία* 57.3. Ο Αριστοτέλης δεν παραθέτει, αλλά παραφράζει από μνήμης τις διατάξεις που αφορούν στη δικαιολογημένη ανθρωποκτονία. Κατά συνέπεια, αντιστρέφει τη σειρά και παραλείπει τη σημαντικότερη περίπτωση, την αυτοάμυνα. Η περίπτωση του μοιχού θα ήταν, κατά πάσα πιθανότητα, η συχνότερη (η σχέση με μια χήρα μάλλον δεν παρουσίαζε ιδιαίτερο πρόβλημα) και ο Αριστοτέλης αποφεύγει την άχαρη διατύπωση του νόμου περί ανθρωποκτονίας, χρησιμοποιώντας τη συνηθισμένη νομική διατύπωση που αναφέρεται στη σύλληψη του μοιχού επ' αυτοφώρω —μια κλασική περίπτωση.

συζήτηση προϋποθέτει ότι η μοιχεία, όπως και σε όλες τις νομοθεσίες, αποτελεί ουσιαστικά παραβίαση της συζυγικής σχέσης²⁷.

Η θεώρηση της μοιχείας από το Λυσία στο λόγο αυτό δεν είναι μεμονωμένη. Διάφορες άλλες αθηναϊκές πηγές της κλασικής περιόδου επιβεβαιώνουν την εγκυρότητά της, πηγές που οι περισσότερες εκθέσεις του θέματος της μοιχείας στην Αθήνα αγνοούν, γιατί υποθέτουν αβασάνιστα ότι η διάταξη περί δικαιολογημένης ανθρωποκτονίας που παραθέτει ο Δημοσθένης περιέχει και το νομικό ορισμό της μοιχείας. Ο Ξενοφώντας, για παράδειγμα, εξηγεί ότι τα περισσότερα κράτη επιτρέπουν την ατιμώρητη θανάτωση των μοιχών, γιατί η μοιχεία είναι ένα αδίκημα που καταστρέφει την φιλίαν, δηλαδή τη σχέση αγάπης, φιλίας και εμπιστοσύνης ανάμεσα σε δύο συζύγους (Ιερών 3.3). Η ερμηνεία αυτή της αθηναϊκής νομοθεσίας συμπίπτει επακριβώς μ' αυτή του Λυσία, που προαναφέραμε. Επίσης, ο νόμος που παρατίθεται πάλι στο λόγο του Δημοσθένη Κατά Νεαίρας προβλέπει ότι ο άνδρας που συλλαμβάνει το μοιχό επ' αυτοφώρω οφείλει να χωρίσει τη γυναίκα του. Κατά τον ομιλητή, η γυναίκα πρέπει να αποπέμπεται από το σπίτι του συζύγου της²⁸. Ο νόμος αυτός αντιπροσωπεύει την αθηναϊκή νομοθεσία για τη μοιχεία και η ορολογία του προϋποθέτει καθαρά τον ορισμό του αδικήματος αυτού έτσι, που να αφορά μόνο σε μια παντρεμένη γυναίκα.

Εκτός από τους δικανικούς λόγους, ο Αριστοτέλης περιγράφει το μοιχό σαν κάποιον που είχε σεξουαλική επαφή με παντρεμένη γυναίκα. Παρόμοια, σε διάφορα άλλα αποσπάσματα παρουσιάζει τη μοιχεία ως αδίκημα που εξ ορισμού βάλλει κατά του γάμου²⁹. Αυτές οι αναφορές που είναι σχεδόν ορισμοί, επιβεβαιώνουν την παρουσίαση της μοιχείας στο Λυσία και βρίσκουν επιπλέον υποστήριξη στο είδος εκείνο της ελληνικής γραμματείας, στο οποίο βρίθουν αναφορές στη μοιχεία, δηλαδή στην αριστοφανική κωμωδία. Στον Αριστοφάνη, η χρήση των λέξεων μοιχεία και μοιχός³⁰ περιορίζεται γενικά σε περιγραφές ή κατηγορίες για σεξουαλική επαφή με παντρεμένη γυναίκα. Μάλιστα, οι αριστοφανικές κωμωδίες διαρκώς παρουσιάζουν το μοιχό ως το σεξουαλικό αντίπαλο του συζύγου. Ένα απόσπασμα από τη *Λυσιστράτη* είναι πολύ χαρακτηριστικό, όταν οι γυναίκες που έχουν οχυρωθεί στην Ακρόπολη ορκίζονται

²⁷ Είναι ενδιαφέρον να σημειώσουμε πως, ενώ στη ρωμαϊκή νομική γραμματεία οι λέξεις *stuprum* και *adulterium* χρησιμοποιούνται εναλλακτικά, η *lex Julia* και μεταγενέστεροι νόμοι επικεντρώνουν στην παραβίαση του συζυγικού δεσμού ως αδίκημα. Ο σύζυγος, σε μεταγενέστερα κείμενα, γίνεται ο «εκδικητής του συζυγικού κρεβατιού» (Codex Theodosianus 9.7.2.).

²⁸ Βρίσκουμε παρόμοια νομοθεσία στη Ρώμη και την αρχαία Εγγύς Ανατολή. Οι νόμοι αυτοί, μεταξύ άλλων, αποσκοπούν στην πρόληψη δόλιων και εκβιαστικών καταγγελιών για μοιχεία, με το να απαιτούν διαζύγιο.

²⁹ Βλ. *Ηθικά Νικομάχεια* 1134a.19 και 1138a.25, τα οποία θα δούμε και στη συνέχεια. πρβ. *Ρητορική* 1375a, το οποίο πρέπει να αναφέρεται στη μοιχεία, όταν λέει «παραβίαση των συζυγικών δεσμών εμπιστοσύνης».

³⁰ Οι λέξεις μοιχός και μοιχεία απαντούν συχνά στον Αριστοφάνη, τον Πλάτωνα, τον Αριστοτέλη, τον Ξενοφώντα και τους ρήτορες. Δεν απαντούν σχεδόν καθόλου στις τραγωδίες ή το Θουκυδίδη. Η συντριπτική πλειονότητα των χρήσεων αναφέρει ρητά ή εννοεί τη συνουσία με τη σύζυγο κάποιου άλλου. Υπάρχουν, βέβαια, ορισμένα αποσπάσματα, όπου τα συμφραζόμενα δεν επιτρέπουν να εξακριβώσουμε την έννοια της λέξης. Κανένα όμως απόσπασμα στους συγγραφείς αυτούς δεν ονομάζει ρητά την αποπλάνηση μιας παρθένας μοιχεία, ή τον άνδρα μιας τέτοιας σχέσης μοιχό.

να μην έλθουν σε ερωτική επαφή «μήτε μ' άντρα μήτε με μοιχό» (212, πρβ. και 107). Αντίστοιχα, ένας ήρωας στις Θεσμοφοριάζουσες αναφωνεί πως τα έργα του Ευριπίδη έχουν κάνει τους άνδρες να κλειδώνουν τις γυναίκες τους, για να τις κρατήσουν μακριά από τους μοιχούς, μοτίβο στο οποίο το έργο επανέρχεται συχνά (410 κ.εξ., πρβ. και 339-45, 397 κ.εξ., 478-519). Φυσικά, τα αποσπάσματα αυτά είναι όλα κωμικά, αλλά το χιούμορ τους εξαρτάται από την κοινή αντίληψη της τριαδικής σχέσης συζύγου, γυναίκας και μοιχού. Η μυθοπλασία και η κωμική υπερβολή με κανέναν τρόπο δε μειώνουν τη σημασία του ότι ο μοιχός σταθερά εμφανίζεται ως ο αντίζηλος του συζύγου, ως ο εραστής μιας παντρεμένης γυναίκας. Παράλληλα, ο Αριστοφάνης δεν αναφέρει τους εραστές ανύπαντρων κοριτσιών ως μοιχούς³¹.

Στην πραγματικότητα, η μοναδική φαινομενικά μη αμφισβητήσιμη αναφορά σε ανύπαντρη γυναίκα που εμπλέκεται σε μοιχεία, είναι το αινιγματικό εκείνο υπόδειγμα αττικού δικανικού λόγου, ο λόγος *Κατά Νεαίρας*. Όμως, με δεδομένα τα συμφραζόμενα της κατηγορίας (μέρος μιας μηχανογραφίας για εξαπάτηση και εκβιασμό), και τη γενικότερη φύση του λόγου, υπάρχουν επαρκείς αιτίες για να μην πάρουμε τόσο στα σοβαρά αυτή τη συγκεκριμένη χρήση³² του όρου. Άλλωστε, ο όρος μοιχεία εφαρμόζεται εδώ στην «αποπλάνηση» της διαζευγμένης κόρης της Νεαίρας, καθόσον αυτή παριστάνει την παντρεμένη, για να παγιδεύσει άνδρες, με ψευδή καταγγελία του αδικήματος. Επιπλέον, τόσο η βαρύτητα της γενικής χρήσης της λέξης, όσο και, κυρίως, η σταθερή αιτιολόγηση της αντιπάθειας προς το μοιχό συγκλίνουν στο να καταλάβουμε τη μοιχεία με τη σημερινή της έννοια δηλαδή η αθηναϊκή γλωσσική χρήση, τα κοινωνικά πρότυπα και το νομικό καθεστώς αντανakλούν τη σύλληψη της μοιχείας ως αδικήματος κατά του συζυγικού δεσμού, περιλαμβάνοντας μόνο τη νόμιμη σύζυγο και την παλλακίδα.

Εν κατακλείδι, η κρατούσα θεωρία δέχεται ότι η μοιχεία στην Αθήνα σήμαινε την αποπλάνηση της συζύγου, της χηρευμένης μητέρας, της ανύπαντρης κόρης, της αδελφής ή της ανιψιάς ενός πολίτη στηριζόμενη στο νόμο περί δικαιολογημένης ανθρωποκτονίας από τον οποίο θεωρείται ότι προκύπτει το περιεχόμενο του όρου της μοιχείας. Αντίθετα η μη κρατούσα θεωρία δέχεται ότι ο ως άνω σωζόμενος νόμος αποτελεί νόμο περί δικαιολογημένης ανθρωποκτονίας και μόνο, θεωρεί δε τη μοιχεία ως αδίκημά μόνο κατά του συζυγικού δεσμού, περιλαμβάνοντας μόνο τη νόμιμη σύζυγο και την παλλακίδα. Οι δύο θεωρίες ταυτίζονται μόνο ως προς την προέλευση των νομοθεσιών καθώς αυτές

³¹ Βλ. π.χ. Αριστοφάνη, *Εκκλησιάζουσαι* 224 κ.εξ., 519 κ.εξ., 912 κ.εξ.

³² Υπάρχουν ουσιαστικά προβλήματα στην εξιστόρηση των γεγονότων στο λόγο αυτό. Φαίνεται απίθανο η κόρη της Νεαίρας να παντρεύτηκε, να χώρισε, προκαλώντας δημόσιο σκάνδαλο, να συμμετείχε σ' ένα άλλο σκάνδαλο που γνώρισε μεγάλη δημοσιότητα σχετικά με τη θέση των παιδιών της, να αναμείχθηκε στη συνέχεια σε μια υπόθεση εκβιαστικής κατηγορίας για μοιχεία και, ύστερα απ' όλα αυτά, να τη φορτώθηκε ένας ανυποψίαστος πολίτης από καλή οικογένεια, ο οποίος δεν είχε ιδέα για το παρελθόν της και νόμιζε ότι ήταν Αθηναία πολίτης. Επίσης, υπάρχει το ειδικότερο πρόβλημα της κατηγορίας για μοιχεία κατά του Επαινέτου, όταν ο Επαινέτος ισχυρίζεται ότι η γυναίκα αυτή είναι μεν κόρη της Νεαίρας, αλλά όχι και του Στεφάνου (66 κ.εξ.). Ο ισχυρισμός αυτός είναι η βάση της θεωρίας ότι συνουσία με ανύπαντρη γυναίκα συνιστά μοιχεία. Στην περίπτωση αυτή, ο Επαινέτος θα είχε προφανώς συλληφθεί ως μοιχός. Το σημαντικό όμως για να καταλάβουμε την υπόθεση είναι ότι η κατηγορία για απάτη και εκβιασμό κατά της Νεαίρας και του Στεφάνου αποτελεί απλώς επανάληψη μιας άλλης κατηγορίας που διατυπώθηκε νωρίτερα στο λόγο. Εκεί, η ίδια η Νεαίρα παριστάνει την ευπόληπτη γυναίκα που ζει με τον άνδρα της. Ο Στέφανος προσποιήθηκε ότι την έπιασε επ' αυτοφώρω να διαπράττει μοιχεία, και κατόπιν το ζευγάρι εκβίαζε το άτυχ ο θύμα (41 κ.εξ.) Η κατηγορία κατά της κόρης της Νεαίρας είναι αντιγραφή του ίδιου σχήματος.

αποδίδονται στο Δράκοντα³³. Οι υποστηρικτές της κρατούσας θεωρίας υποστηρίζουν ότι εισήχθη ένας νεότερος νόμος, ο οποίος πιθανότατα αποτελεί μέρος της νομοθεσίας του Σόλωνα, ο οποίος καθιέρωσε ως εναλλακτική τιμωρία την ταπεινωτική μεταχείριση του μοιχού από τον κύριο του οίκου. Νομική αντιμετώπιση του μοιχού που δεν συλλαμβανόταν επ' αυτοφώρω, Η ποινή του «άνευ εγχειριδίου χρῆσθαι ὅ τι ἂν βουληθῆ»³⁴.

2.1. Τα Φονικά δικαστήρια

ΤΑ ΦΟΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«Φονικά» δικαστήρια καλούνταν τα δικαστήρια που δικάζαν κυρίως τις ανθρωποκτονίες και μερικά ακόμα ιδιαίτερα σοβαρά αδικήματα. Τα «εγκλήματα αίματος» απαιτούσαν μία ιδιαίτερη νομική αντιμετώπιση για θρησκευτικούς κυρίως λόγους, διότι αποτελούσαν συγχρόνως μιάσματα για τη πόλη.

Φονικά δικαστήρια ήταν ο Άρειος Πάγος, το Παλλάδιον, το Δελφίνιον, το Πρυτανεΐον και το δικαστήριο της Φρεαττύδος. Δεν δημιουργήθηκαν όλα μαζί παράλληλα, αντιθέτως δημιουργήθηκαν σε διαφορετικές χρονολογικές περιόδους. Ορισμένα (αυτά που συγκροτούνται από εφέτες) μάλιστα, θεωρείται ότι δημιουργήθηκαν από το Δράκοντα.

Η έδρα καθενός από τα φονικά δικαστήρια βρισκόταν σε διαφορετική τοποθεσία της Αττικής αλλά δυστυχώς σώζονται ελάχιστες πληροφορίες για τη τοπογραφία τους. Πιστεύεται ότι οι δίκες φόνου διεξάγονταν σε άσκεπους χώρους, έξω από τα ιερά. Ο Άρειος Πάγος, το σημαντικότερο από τα φονικά δικαστήρια, είχε την έδρα του στο λόφο του Άρη, βορειοδυτικά της Ακρόπολης και κοντά στο ιερό των Ερινυών (ή των Ευμενίδων κατ' άλλους). Το Παλλάδιον κατά μία άποψη συνεδρίαζε κοντά σε περιοχή αφιερωμένη στην Παλλάδα Αθηνά, ανατολικά της Ακρόπολης, κοντά στο λόφο του Αρδηττού και έξω από τα τείχη της πόλης. Κατά άλλη άποψη συνεδρίαζε στο Φάληρο. Το Δελφίνιον βρισκόταν κοντά στο ιερό του Απόλλωνα, δυτικά του ναού του Ολυμπίου Διός. Το Πρυτανεΐον βρισκόταν στην ανατολική πλευρά της Ακρόπολης, κοντά στην Αθηναϊκή Αγορά, και το δικαστήριο της Φρεαττύδος στο Πειραιά. Πολλοί πίστευαν ότι η θέση του ήταν πιθανότητα στο λιμάνι της Ζέας, καθώς εκεί κοντά η ανασκαφική σκαπάνη βρήκε δέκα χάλκινα σφαιρίδια ψηφοφορίας

Για τη δικαιοδοσία του καθενός από τα πιο πάνω δικαστήρια αντλούμε στοιχεία από τον Αριστοτέλη και το Δημοσθένη. «Εισάγουσα αρχή» στα

³³ Βλ. Κ. Kapparis, ο.π., RIDA 42 [1995], σελ. 105-110, R. Stroud, *Drakon's Law on Homicide*, Berkeley 1968, σελ. 101-103.

³⁴ Λυσία Ι, Ὑπὲρ τοῦ Ἐρατοσθένους φόνου ἀπολογία, 49: «ἐάν τις μοιχὸν λάβῃ, ὅ τι ἂν οὖν βούληται χρῆσθαι»

δικαστήρια αυτά ήταν ο άρχων- βασιλεύς ο οποίος διεξήγε προανακριτικό έργο και προήδρευε την ημέρα της συζήτησης των υποθέσεων³⁵.

Η «Φονική Νομοθεσία» του Δράκοντα.

Το έγκλημα της ανθρωποκτονίας (φόνος) ρυθμιζόταν από παλαιούς νόμους που ανάγονταν στην εποχή του Δράκοντα. Ήταν οι νόμοι που οι Αθηναίοι ονόμαζαν «οι του Δράκοντος και Σόλωνος νόμοι».

Ο Σόλων , όταν συνέταξε τη νομοθεσία του, διατήρησε από τη προηγούμενη του Δράκοντα μόνο τους «φονικούς νόμους». Το γεγονός αυτό δικαιολογεί ενδεχομένως το συντηρητικό και αρχαϊκό χαρακτήρα της νομοθεσίας του για την ανθρωποκτονία , τόσο σε θέματα ουσίας και τύπου.

Από τη νομοθεσία του Δράκοντα (621/20 π.χ.) δεν έχει διασωθεί καμιά πρωτότυπη μαρτυρία. Οι φονικοί νόμοι , μαζί με όλους τους αθηναϊκούς νόμους το 409/8 π.χ., επί άρχοντος Διοκλέους , καταγράφηκαν σε μαρμάρινες στήλες (αναγραφή νόμων) και τοποθετήθηκαν στη Βασιλείο Στοά στην Αγορά.

Το 1843 είχαμε τη τύχη να βρούμε μία μαρμάρινη στήλη με επιγραφή που περιείχε ένα μέρος της φονικής νομοθεσίας του Δράκοντα από την αναγραφή του 409/8 π.χ. . Η επιγραφή παρουσιάζει πλείστα ερμηνευτικά προβλήματα και για τη συμπλήρωση πολλών νοηματικών της κενών πρέπει κανείς ν' ανατρέξει στο δημοσθενικό corpus, κυρίως στο λόγο Κατ' Αριστοκράτους.

Η φονική αυτή νομοθεσία αναφερόταν σε θέματα ποινών, σε θέματα αρμοδιοτήτων του άρχοντα-βασιλέα και των εφετών, σε θέματα της διαδικασίας δίωξης του δράστη και άλλα. Η σημαντική διάκριση της ανθρωποκτονίας από πρόθεση και από αμέλεια, του σύγχρονου ποινικού δικαίου, ανάγεται στο Δράκοντα, που πρώτος διέκρινε τον εκ προνοίας και μη εκ προνοίας φόνο, εκούσιο και ακούσιο. Η ταύτιση όλων αυτών των εννοιών έχει αμφισβητηθεί. Δικαίωμα δίωξης του δράστη είχε μόνο η οικογένεια του θύματος , επειδή ο φόνος θεωρείτο πράξη που καταρχήν πρόσβαλλε αυτήν την ίδια την οικογένεια του.

Άρειος Πάγος

Καθ' ύλην αρμοδιότητα του Αρείου Πάγου.

Ο Άρειος Πάγος δικάζε κατ' αρχήν τις ανθρωποκτονίες εκ προθέσεως και ορισμένες άλλες αξιόποινες πράξεις στις οποίες το θύμα ήταν Αθηναίος πολίτης. Ειδικότερα, στη δικαιοδοσία του υπαγόταν.

³⁵ Σοφία Αδάμ-Μαγνήσαλη, Η απονομή της δικαιοσύνης στην Αρχαία Ελλάδα (5^{ος} και 4^{ος} π.Χ. αι.), Εκδόσεις ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΑΘΗΝΑ 2008.

A) Ο εκούσιος φόνος (φόνος εκ προνοίας), δηλαδή η εκ προθέσεως ανθρωποκτονία για την οποία ο νόμος προέβλεπε τη ποινή του θανάτου. Ο δράστης στις περιπτώσεις αυτές είχε το δικαίωμα να αυτοεξοριστεί, ακόμη και κατά τη διάρκεια της δίκης του, χωρίς να δημευτεί η περιουσία του.

B) Η σωματική βλάβη με θανατηφόρο πρόθεση (τραύμα εκ προνοίας). Το τραύμα δεν ήταν απαραίτητο να είναι θανάσιμο. Ακόμα και αν το θύμα δεν υπέκυπτε στα τραύματα του ο δράστης, ο δράστης διωκόταν και η προβλεπόμενη από το νόμο ποινή ήταν η ισόβια εξορία (αειφυγία). Στη περίπτωση αυτή η περιουσία του καταδικασθέντος δημευόταν.

Γ) Η πρόκληση θανάτου με δηλητήριο (φαρμακεία). Κατά τη κλασσική εποχή διερευνήθηκε η δικαιοδοσία του Αρείου Πάγου και περιέλαβε αυτά τα αδικήματα, για τα οποία προβλεπόταν η θανατική ποινή.

Δ) Ο εμπρησμός (πυρκαϊά) με διακινδύνευση της ανθρώπινης ζωής (για παράδειγμα ο εμπρησμός κατοικημένης οικίας)

Ε) Στα αδικήματα που άνηκαν στη δικαιοδοσία του Αρείου Πάγου περιλαμβάνονταν ακόμη ένα που δεν αποτελεί ανθρωποκτονία, αλλά θεωρείτο εξίσου σοβαρό και τιμωρείτο με θάνατο. Πρόκειται για το αδίκημα της καταστροφής των ιερών ελαιόδεντρων. Η καταστροφή ελαιόδεντρου και η κλοπή των καρπών θεωρείτο είδος δημόσιας ιεροσυλίας, καθόσον η ελιά ήταν το ιερό δέντρο της πόλης της Αθήνας και το σύμβολο της θεάς Αθηνάς³⁶.

Παλλάδιον

Καθ' ύλην αρμοδιότητα του Παλλαδίου

Τα αδικήματα που ενέπιπταν στη δικαιοδοσία του δικαστηρίου του Παλλαδίου ήταν τα εξής.

A) Ο ακούσιος φόνος, δηλαδή η ανθρωποκτονία Αθηναίου πολίτη από αμέλεια (φόνος μη εκ προνοίας)

B) Η επιβουλή, απόπειρα κατά ζωής Αθηναίου πολίτη (βούλευσις). Ο όρος «βούλευσις» προβλημάτισε ιδιαίτερα τους ιστορικούς του δικαίου, διότι περιλαμβάνει πολλές έννοιες. Όλες όμως οι υποθέσεις που είχαν σχέση με το αδίκημα αυτό δικαζόταν προφανώς στο Παλλάδιον.

³⁶ Σοφία Αδάμ-Μαγνήσαλη, Η ΑΠΟΝΟΜΗ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ (5^{ος} και 4^{ος} π.Χ. αι.),σελ. 80, Εκδόσεις ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΑΘΗΝΑ 2008.

Γ) Φόνος (εκούσιος ή ακούσιος) μη Αθηναίου πολίτη ανεξάρτητα αν ήταν μέτοικος, ξένος ή δούλος. Ο φόνος δούλου αποτελούσε για τη πόλη μίasma στον ίδιο βαθμό με το φόνο Αθηναίου πολίτη.

Στις δύο πρώτες περιπτώσεις, του ακούσιου φόνου και της επιβολής της ζωής του Αθηναίου πολίτη, η προβλεπόμενη ποινή ήταν η εξορία, χωρίς δήμευση της περιουσίας του δράστη. Για την τρίτη περίπτωση, το φόνο κάποιου που δεν ήταν Αθηναίος πολίτης, είναι αδιευκρίνιστο στις πηγές αν η προβλεπόμενη ποινή για το δράστη ήταν χρηματικό πρόστιμο ή κάποια βαρύτερη τιμωρία.

Δελφίνιον

Το δικαστήριο αυτό είχε δικαιοδοσία για ορισμένες ειδικές περιπτώσεις φόνου στις οποίες ο δράστης δεν αρνείτο τη διάπραξη του φόνου, αλλά πρόβαλλε τον ισχυρισμό ότι ο φόνος ήταν δικαιολογημένος και «κατά τους νόμους», γεγονός που συνεπαγόταν την άρση του άδικου χαρακτήρα της πράξης. Στη περίπτωση, επομένως, ενός «δικαίου φόνου» ο δράστης δεν έπρεπε να τιμωρηθεί. Πάντως, και σε αυτήν ακόμη την περίπτωση ο δράστης δεν απαλλάσσόταν από την υποχρέωση των καθαρμών.

Στην κατηγορία των «δικαίων φόνων» άνηκαν:

Α) Ο φόνος του μοιχού που συλλαμβανόταν επ' αυτοφώρω με τη σύζυγο, μητέρα, αδελφή, θυγατέρα ή την ελεύθερη παλλακίδα του δράστη.

Β) Ο ακούσιος φόνος του συμπολεμιστή στη διάρκεια του πολέμου (εν πολέμω αγνοήσας).

Γ) Ο ακούσιος φόνος του συναθλητή σε αθλητικούς αγώνες (έν άθλω αγωνιζόμενος) .

Δ) Ο φόνος του κλέφτη που συλλαμβανόταν επ' αυτοφώρω να κλέβει τη νύχτα.

Ε) Ο φόνος προσώπου που επιτέθηκε πρώτο στο δράστη (άρχων χειρών αδίκων) οπότε ο δράστης ήταν σε κατάσταση άμυνας.

Στ) Ο φόνος του « εξόριστου ανδροφόνου» που παράνομα είχε επιστρέψει Αθήνα. Αν ο εξόριστος για διάπραξη της ανθρωποκτονίας επέστρεφε στην Αθήνα, παρά την απαγόρευση εισόδου του στην Αττική, τότε ο οποιοσδήποτε μπορούσε να τον θανατώσει χωρίς να τιμωρηθεί.

Ζ) Ο φόνος αυτού που θα επιχειρούσε την κατάλυση της δημοκρατίας και την εγκαθίδρυση τυραννίδας.

Η) Ο Αντιφών προσθέτει στη κατηγορία των «δικαίων φόνων» και τη περίπτωση θανάτου ασθενούς ενός γιατρού. Θεωρεί ότι ο γιατρός δεν διαπράττει ανθρωποκτονία³⁷.

Το «εν Φρεαττοί»

Το δικαστήριο στη θέση «Φρεαττός» (το «εν Φρεαττοί») πήρε το όνομα του από το τόπο που συνεδρίαζε. Ήταν ένα πολύ ειδικό και ιδιότυπο δικαστήριο. Δίκαζε όσους ήταν εξόριστοι, επειδή είχαν καταδικαστεί για διάπραξη ανθρωποκτονίας από αμέλεια και ενώ βρίσκονταν στην εξορία κατηγορούνταν για τη διάπραξη μίας νέας ανθρωποκτονίας από πρόθεση (ή και τραυματισμού). Τα άτομα αυτά που βρίσκονταν στην εξορία δεν είχαν ακόμα εξαγνιστεί από το πρώτο μίasma και η είσοδος τους στην Αττική ήταν απαγορευμένη. Έτσι, προκειμένου κάποιος να δικαστεί για το νέο αδίκημα που κατηγορείτο ότι διέπραξε χωρίς όμως να πατήσει στο έδαφος της Αττικής, το δικαστήριο συνεδρίαζε στην ακτή και ο κατηγορούμενος εμφανιζόταν ενώπιον των δικαστών μέσα σε ένα πλοιάριο. Αν αθωνόταν, επέστρεφε στην εξορία. Αν καταδικαζόταν, του επιβαλλόταν η θανατική ποινή και εκτελείτο αμέσως.

Όλες αυτές οι γραφικές λεπτομέρειες προβλέπονταν για να αποφευχθεί το μίσμα της πόλης, όταν ο δράστης θα επέστρεφε στην Αθήνα μετά την εξορία του. Δεν είναι όμως γνωστή από τις πηγές καμιά υπόθεση που να εκδικάστηκε στο δικαστήριο αυτό.

Πρυτανείον

Το Πρυτανείον, ένα δικαστήριο που προϋπήρχε της εποχής του Σόλωνα, ενδεχομένως και του Δράκοντα, είχε μία ιδιαιτερότητα στη σύνθεση του. Ενώ τα υπόλοιπα φονικά δικαστήρια συγκροτούσαν από αρεοπαγίτες ή εφέτες, το Πρυτανείον συγκροτείτο από τους τέσσερις «φυλοβασιλείς». Οι φυλοβασιλείς ήταν οι τέσσερις αρχηγοί των παλαιών ιωνικών φύλων, οι οποίοι για κάποιο διάστημα συνέχισαν να διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη διοίκηση της πόλης συνεπικουρώντας κυρίως τον άρχοντα-βασιλέα στο έργο του. Η ύπαρξη των φυλοβασιλέων στο Πρυτανείον αποτελεί τη μόνη επιβίωση ενός αρχαιότερου συστήματος διοικητικής συγκρότησης της Αττικής, που ίσχυε πριν από τις μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη, ο οποίος τον 6^ο π.Χ αιώνα ενοποίησε τις παλιές φυλές της Αθήνας και διαίρεσε τον πληθυσμό σε εκατό δήμους.

³⁷ Σοφία Αδάμ-Μαγνήσαλη, Η ΑΠΟΝΟΜΗ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ (5^{ος} και 4^{ος} π.Χ. αι.), Εκδόσεις ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΑΘΗΝΑ 2008, σελ. 86.

Τις υποθέσεις της δικαιοδοσίας του Πρυτανείου εισήγγε ο άρχων – βασιλεύς, όπως και στα υπόλοιπα φονικά δικαστήρια. Τα αδικήματα των ανθρωποκτονιών που δικάζε το Πρυτανείο είχαν την εξής ιδιαιτερότητα: ο δράστης ήταν άγνωστος ή ο θάνατος του θύματος είχε προκληθεί από κάποιο ζώο ή από ένα αντικείμενο.

Το δικαστήριο δικάζε ερήμην τον άγνωστο δράστη ή δικάζε το ζώο ή το αντικείμενο που προκάλεσε το θάνατο επιβάλλοντας αυστηρές ποινές. Συνήθως το ζώο θανατωνόταν, ενώ το αντικείμενο μεταφερόταν εκτός των συνόρων της Αττικής (*ύπερορισμός*) ή πεταγόταν στη θάλασσα (*καταποντισμός*).

Μόνο με τον τρόπο αυτό μπορούσε να επέλθει κάθαρση από το μίasma που είχε προκαλέσει η ανθρωποκτονία.

Οι άγνωστοι δράστες ανθρωποκτονιών δεν αμνηστεύονταν ποτέ. Όταν ο Σόλων έδωσε γενική αμνηστία, εξαίρεσε αυτούς που είχαν καταδικαστεί από το Πρυτανείο, όπως και αυτούς που είχαν καταδικαστεί από τον Άρειο Πάγο ή το Παλλάδιον. Το ίδιο συνέβη και με την αμνηστία του 403 π.Χ (ψηφισμα του Πατροκλείδη.

ακριβώς ίσχυε στο ρωμαϊκό δίκαιο και επομένως είναι δυσεξήγητη η παρουσία του.³⁸

³⁸ Σοφία Αδάμ-Μαγνήσαλη, Η ΑΠΟΝΟΜΗ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ (5^{ος} και 4^{ος} π.Χ. αι.),σελ. 93-95, Εκδόσεις ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΑΘΗΝΑ 2008

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

2.2. Η ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ: Η ΑΓΟΡΕΥΣΗ ΤΩΝ ΔΙΑΔΙΚΩΝ

A. Γενικά

Η αγόρευση αποτελεί ενδεχομένως το σπουδαιότερο όπλο που είχαν στη «φαρέτρα» τους οι διάδικοι προκειμένου να πείσουν τους δικαστές . Κατά κύριο λόγο προτιμούσαν τις αγορεύσεις παρά την ανάγνωση των νόμων, μαρτυριών και εγγράφων.

Μία από τις κυριότερες αρχές της αττικής δικονομίας ήταν ότι οι διάδικοι δεν παρίσταντο στο δικαστήριο μαζί με τους δικηγόρους του αλλά μόνοι τους. Ειρήσθω εν παρόδω, εκείνη την εποχή δεν ήταν αναπτυγμένο όπως είναι σήμερα το επάγγελμα του δικηγόρου ενώ ακόμα αποκαλούνταν λογογράφοι. Επιπρόσθετα, οι διάδικοι είχαν την δυνατότητα να ζητήσουν από το δικαστήριο τη βοήθεια ενός ικανότερου χειριστή στο λόγο, ενός συνηγόρου δηλαδή αρκεί να μην λάμβανε κάποιο αντίτιμο γι' αυτή του την υπηρεσία. Ελάχιστες είναι οι φορές κατά τις οποίες το αίτημα των διαδίκων απορριπτόταν. Αξίζει να τονισθεί ότι στην περίπτωση κατά την οποία ο διάδικος δεν επέλεγε μόνος του το συνήγορο, τότε δίδοταν η δυνατότητα στους δήμους να διορίσουν κάποιον εκείνοι.

Στη διαδικασία της λογοδοσίας των αξιωματούχων (*ευθύναι*) , «συνήγοροι» διορίζονταν από την Βουλή ή την Εκκλησία του Δήμου έτσι ώστε να εκπροσωπήσουν την πόλη στο δικαστήριο.

Ο διάδικος μοιραζόταν τον χρόνο για αγόρευση που είχε στη διάθεση του με το συνήγορο. Συνήθως , ο ίδιος έκανε μία εισαγωγή στην αγόρευση και εν συνεχεία έδινε τον λόγο στο συνήγορο. Κάποιες στιγμές, ο συνήγορος αναλάμβανε να κλείσει την αγόρευση ούτως ή προχωρούσε σε επιπρόσθετες- συμπληρωματικές επεξηγήσεις ούτως ώστε να ενισχύσει την επιχειρηματολογία του διαδίκου. Σε περίπτωση κατά την οποία ο διάδικος αδυνατούσε να παρευρεθεί στο δικαστήριο εξαιτίας κάποιου μείζονος ζητήματος τότε σε αυτή την περίπτωση κατ' εξαίρεση μπορούσε να γίνει κάποια εξαίρεση στην εκπροσώπηση του.

Οι γυναίκες, οι ανήλικοι , οι ξένοι καθώς και σε όσους απαγορευόταν να εμφανιστούν αυτοπροσώπως στο δικαστήριο , τους εκπροσωπούσε αναλόγως ο «κύριος» ή ο «εγγυητής» τους.

B. Ο χρόνος των αγορεύσεων

Τα δικαστήρια είχαν την δυνατότητα να εκδικάσουν μέχρι και τέσσερις υποθέσεις ιδιωτικές μέσα σε μία ημέρα και μία μόνο δημόσια. Ο χρόνος που είχαν

οι διάδικοι στη διάθεση τους για να αγορεύσουν ήταν περιορισμένος και μετριόταν με το νερό της κλεψύδρας . Η διάρκεια της ημέρας ήταν υπολογισμένη με το φως του ηλίου της μικρότερης ημέρας του Δεκεμβρίου .

Στις ιδιωτικές υποθέσεις κάθε διάδικος μπορούσε να πάρει το λόγο δύο φορές και στις δημόσιες μόνο μία φορά. Στα «φονικά δικαστήρια» οι διάδικοι μπορούσαν να δευτερολογήσουν . Ακόμα, οι δύο διάδικοι είχαν ακριβώς τον ίδιο χρόνο σύμφωνα με την αρχή της ισότητας των ευκαιριών την οποία είχαν υιοθετήσει σε αρκετά θέματα της δημόσιας ζωής τους. Επιπρόσθετα, ο χρόνος κάθε αγόρευσης ποίκιλλε από είκοσι έως σαράντα λεπτά, ανάλογα με την αξία του επιδίκου αντικειμένου : αν η αξία του επιδίκου αντικειμένου υπερέβαινε τις 5.000 δραχμές, η αγόρευση διαρκούσε 40 λεπτά και η δευτερολογία 12 λεπτά.

Αν η αξία του επιδίκου αντικειμένου κυμαινόταν μεταξύ 1.000 και 5.000 δραχμών, κάθε αγόρευση διαρκούσε 28 λεπτά και η δευτερολογία 8 λεπτά. Για υποθέσεις με αξία επίδικου αντικειμένου μικρότερη των 1.000 δραχμών η αγόρευση διαρκούσε 20 λεπτά και η δευτερολογία 8 λεπτά.

Εκτός απ' όλα αυτά, υπήρχαν και άλλες υποθέσεις στις οποίες δύο ή περισσότεροι διάδικοι διεκδικούσαν την αναγνώριση ενός δικαιώματος προσπαθώντας ο καθένας να αποδείξει ότι είχε τον ισχυρότερο τίτλο: η περίπτωση μιας κληρονομιάς για παράδειγμα ή μίας επικλήρου κόρης, οι οποίες διεξάγονταν σύμφωνα με τη λεγομένη «διαδικασία».

Στις δημόσιες υποθέσεις , τόσο ο καταγγέλλων όσο και ο κατηγορούμενος είχαν στην διάθεση τους το 1/3 της ημέρας. Όταν η ποινή δεν ήταν καθορισμένη από το νόμο, τότε το υπόλοιπο 1/3 της ημέρας ήταν αφιερωμένο στο χρόνο της δεύτερης ψηφοφορίας για το καθορισμό της ποινής.

Τέλος, ο δικαστής που είχε οριστεί υπεύθυνος για τη κλεψύδρα έκλεινε τη ροή του νερού , σταματώντας με αυτό το χρόνο κάθε φορά που ο γραμματέας διάβαζε ένα νόμο ή μία μαρτυρία. Παράλληλα , όταν υπήρχαν «συνήγοροι» η διάρκεια κάθε αγόρευσης ενσωματωνόταν στη διάρκεια του χρόνου που είχε ο διάδικος.

ΜΕΡΟΣ Γ΄

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ Η ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ

§§Προοίμιο 1-5

Αρχικά, σε μία σημερινή υπόθεση φόνου μοιχείας, ο κατηγορούμενος θα ζητούσε την επιείκεια των δικαστών επικαλούμενος τόσο την κακιά στιγμή όσο και το γεγονός ότι είχε θολώσει το μυαλό του. Αντίθετα, στην αρχαία Αθήνα η εκδίκηση που λάμβανε ο νόμιμος σύζυγός ήταν επιτρεπτή από το νόμο. Γι' αυτό και στη προκειμένη περίπτωση ο Ευφίλητος με την απολογία του δε ζητά την επιείκεια των δικαστών, ενώ παράλληλα ούτε μία στιγμή κατά τη διάρκεια της απολογίας του δεν υποστήριξε ότι ο φόνος έγινε υπό το κράτος της οργής. Αξίζει να σημειωθεί, ότι ο Ευφίλητος καθ' όλη τη διάρκεια της απολογίας του είναι ψύχραιμος και σίγουρος για την ορθότητα της πράξης του στηρίζοντας την πάνω στο νόμο περί μοιχείας που ίσχυε στην αρχαία Αθήνα. Μάλιστα, υποστηρίζει ότι υπήρξε θύμα της βαρύτερης προσβολής που θα μπορούσε να υποστεί κανείς και ότι κάθε άνθρωπος που σέβεται τον εαυτό του, θα έκανε το ίδιο στη θέση του.

Με την φράση *«Ίσα- ίσα όλοι σας θα θεωρούσατε μικρές τις τιμωρίες για όσους καταπιάνονται με τέτοια έργα»* ο Ευφίλητος υποστηρίζει εμμέσως πλήν σαφώς ότι αυτό που έκανε ήταν το ελάχιστον σε σχέση με την ατιμία που του προκάλεσε ο Ερατοσθένης. Εν συνεχεία, με τη φράση *«το ίδιο ισχύει σε ολόκληρη την Ελλάδα»* τονίζει ότι η πράξη του δεν είναι σύννομη μόνο με το Αττικό δίκαιο αλλά και με το δίκαιο άλλων κρατών – πόλεων της Ελλάδος. Ειδικότερα, ο νόμος της Γόρτυνας στην περίπτωση της επ' αυτοφώρω σύλληψης προβλέπει καταρχάς την καταβολή αποζημίωσης . Αυτός που συλλαμβάνει τον μοιχό μέσα στο σπίτι του, είτε είναι ο σύζυγος είτε ο πατέρας είτε ο αδελφός της μοιχαλίδας , μπορεί να το κρατήσει όμηρο απαιτώντας το ποσόν που ορίζει ο νόμος. Αν όμως τα λύτρα δεν καταβληθούν, « αυτοί που συνέλαβαν το μοιχό μπορούν να τον μεταχειριστούν όπως θέλουν.»

Η νομοθεσία του Ζάλευκου προέβλεπε την εκρίζωση των ματιών του μοιχού. Μάλιστα, όταν ο γιός του νομοθέτη συνελήφθη για μοιχεία , ο Ζάλευκος προσέφερε το ένα από τα δικά του τα μάτια, σώζοντας έτσι τον νεαρό από ολική τύφλωση .Στην Τένεδο, ένας βασιλιάς θέσπισε την εκτέλεση και των δύο εραστών με τσεκούρι. Αξίζει να σημειωθεί ότι για το συγκεκριμένο αδίκημα συνελήφθη ο ίδιος ο γιος του βασιλιά, ο οποίος μάλιστα δε προχώρησε σε καμία «έκπτωση». Αντίθετα, διέταξε τον αποκεφαλισμό του.

Στη συνέχεια της απολογίας του υποστηρίζει ότι *«η ίδια μορφή εκδίκησης απέναντι στους πιο ισχυρούς, ώστε ο πιο μικρός να απολαμβάνει τα ίδια προνόμια με τον πιο μεγάλο»*. Με τη λέξη *«τιμωρία»* η οποία αναφέρεται συχνά πυκνά κατά τη

διάρκεια της απολογίας, δίδεται η έννοια της απονομής της δικαιοσύνης . Ετυμολογικά ο όρος σημαίνει « προάσπιση της τιμής».

Ακόμα, οι όροι χείριστος και βέλτιστος χρησιμοποιούνται εδώ με την κοινωνική σημασία. Σ' αυτό το σημείο η γενίκευση του ομιλητή τίθεται εν αμφιβόλω από τον ολιγαρχικό κώδικα της Γόρτυνας, όπου το πρόστιμο που αντιμετωπίζει ο μοίχος κυμαίνεται ανάλογα με τη βαθμίδα του ίδιου, αλλά και της γυναίκας την οποία διέφθιρε. Στην περίπτωση κατά την οποία μοιχεύσει με γυναίκα πολίτη, το χρηματικό πρόστιμο ανέρχεται στους εκατό (100) στατήρες, ενώ για τη μοιχεία με γυναίκα *απεταίρου* (δηλ. κάποιου ο οποίος για λόγους φυλετικούς είναι αποκλεισμένος από τις «εταιρίες», τα αριστοκρατικά δωρικά συσσίτια) προβλέπει το ποσόν των δέκα στατήρων (10). Ένα ο δούλος μοιχεύσει με ελεύθερη, θα καταβάλει τα διπλά.

Παράλληλα, ο Λυσίας διά του Ευφίλητου καθ' όλη τη διάρκεια της απολογίας προχωρά σε επίκληση στο συναίσθημα έτσι ώστε να τύχει ευνοϊκής αντιμετώπισης από τους δικαστές. Ειδικότερα, κάνει λόγο για την «ύβρις» την οποία υπέστη και η οποία του προκάλεσε ανεπανόρθωτη ζημία στη τιμή του. Η αθηναϊκή νομοθεσία θεωρεί ότι μία τέτοια συμπεριφορά δεν θίγει μόνο τον παθόντα αλλά και ολόκληρο το κοινωνικό σύνολο για αυτό και το αδίκημα της ύβρεως (όπως και της μοιχείας) υπάγεται σε γραφήν και όχι σε δίκην. Υβριστές συνήθως είναι οι πλούσιοι και οι νέοι, που εκδηλώνουν την υπεροχή τους ταπεινώνοντας τα πιο αδύναμα μέλη της κοινότητας. Στην προκειμένη περίπτωση , ο Ερατοσθένης είναι νέος και κατά τα φαινόμενα διαθέτει περιουσία , αφού μόνο επάγγελμα του έχει το να «ξελογιάζει γυναίκες» κάτι το οποίο το πληροφορούμεθα αργότερα στην απολογία §16, τη γυναίκα ενός φτωχού βιοπαλαιστή και οικογενειάρχη όπως ήταν ο Ευφίλητος.

Ακολουθως , διά της φράσης *«Για το μέγεθος λοιπόν ,της ποινής νομίζω πως όλοι έχετε την ίδια άποψη , και κανείς σας δεν παίρνει το πράγμα τόσο ασήφιστα , που να πιστεύει πως οι υπαίτιοι τέτοιων πράξεων αξίζουν συγχώρεση ή μικρότερη τιμωρία»* συνεχίζει να δικαιολογεί την πράξη του ενώπιον των δικαστών και πάντα αναλογικά με αυτό που υπέστη από τον Ευφίλητο.

Συνεχίζοντας στο ίδιο μοτίβο ο Λυσίας, κάνοντας δηλαδή επίκληση στο συναίσθημα προς τη πλευρά των δικαστών του Δελφινίου κάνει λόγο για το κακό που προκάλεσε στη γυναίκα του, στα παιδιά του αλλά και κατ' επέκταση σε ολόκληρο τον οίκο του με αποτέλεσμα να είναι αναγκασμένος να προβεί σε αυτή τη πράξη η οποία μάλιστα ήταν σύμφωνη και με τους νόμους της εποχής εκείνης *«Αυτό που πρέπει, συνεπώςη τιμωρία σύμφωνα με τους νόμους»*

§§ 6-27 ΔΙΗΓΗΣΙΣ

Σε αυτό το σημείο εισερχόμεθα στο κύριο μέρος της απολογίας του Ευφίλητου. Αρχικά, αναφέρεται στο πρώτο χρόνο του γάμου του και εν συνεχεία στην απιστία. Ειδικότερα, με τη φράση «όταν αποφάσισα να παντρευτώ και έφερα γυναίκα στο σπίτι μου» προβάλλεται μία πρακτική που ακολουθούσαν οι Αθηναίοι εκείνη τη περίοδο ότι δηλαδή νυμφεύονταν από έρωτα. Η διατύπωση του Ευφίλητου αντανακλά την καθαρά πρακτική, ελάχιστα ρομαντική, αντίληψη τους για τον γάμο: *«τις νόμιμες τις συζύγους τις έχουμε για να κάνουμε γνήσια παιδιά και να υπάρχει ένας έμπιστος φύλακας μέσα στο σπίτι»*. Ο γάμος γινόταν με προξενικό και στη περίπτωση της γυναίκας είναι σαφέστατο ποιος έκανε την επιλογή. Η νεόνυμφη παραδιδόταν από τον πατέρα της (ή τον κηδεμόνα της) στον σύζυγο ο οποίος ήταν κανόνα πάνω από τριάντα ετών και είχε αρκετά μεγάλη διαφορά τη γυναίκα του.

Έπειτα σκιαγραφεί την συμπεριφορά του απέναντι στη σύζυγό του προσπαθώντας να αναδείξει το ήθος του αλλά και τη καλή συμπεριφορά που επεδείκνυε προς τη σύζυγο του *«τον πρώτο καιρό της φερόμουν έτσι ώστε ούτε να την στεναχωρώ»*. Η λέξη «στεναχώρια» στη προκειμένη περίπτωση νοείται ως καταπίεση, αντίληψη-θέση που δεν υιοθέτησε ο Ευφίλητος απέναντι στη σύζυγο του. Όπως φαίνεται και στη συνέχεια της απολογίας, ανάμεσα στα δύο άκρα, την παροχή πλήρους ελευθερίας-αυτονομίας και τον αυταρχισμό, ο Ευφίλητος επιλέγει τη μέση οδό, που δεν είναι άλλη από τη διακριτική επιτήρηση. Δεδομένου ότι ο ίδιος απουσιάζει συχνά στον αγρό του, εύλογα υποθέτουμε ότι ρόλος αυτός είχε ανατεθεί στη μητέρα του κατηγορουμένου η οποία και ζούσε μαζί με το ζεύγος.

Εν συνεχεία, υποστηρίζει ότι μεγαλύτερη εμπιστοσύνη προς τη σύζυγο του απέκτησε από τη στιγμή που απέκτησε παιδί μαζί της μιας και ο σκοπός του γάμου εκπληρωνόταν με την απόκτηση τέκνου *« Με τη γέννηση όμως του παιδιού μας άρχισα πια να την εμπιστεύομαι»*.

Από το σημείο αυτό, ο Ευφίλητος ξεκινά τη παράθεση των δεινών που υπέστη με αποκορύφωμα τη δολοφονία του Ερατοσθένη. Σύμφωνα με τον Ευφίλητο, όλα αυτά ξεκινάνε χρονικά από τη στιγμή που πέθανε η μητέρα του *« Όταν όμως πέθανε η μάνα του, έγινε με τον θάνατο της για όλα τα δεινά που με βρήκαν»*. Το χτύπημα που δέχτηκε ήταν τριπλό καθώς ορφάνεψε, η γυναίκα του βρήκε στην κηδεία θαυμαστή και δεν υπήρχε πια μέσα στο σπίτι ο φύλακας που θα εμπόδιζε τη σχέση να εξελιχτεί. Η γνωριμία ανάμεσα στη σύζυγο του Ευφίλητου και τον Ερατοσθένη έγινε κατά τη διάρκεια της νεκρικής πομπής της μητέρας του Ευφίλητου *«Η γυναίκα μου, βλέπετε ακολούθησε τη νεκρική πομπή εκεί την είδε το άτομο αυτό»*.

Σύμφωνα με ιστορικά στοιχεία που έχουμε η μεταφορά του νεκρού από το σπίτι προς το νεκροταφείο γινόταν την αυγή. Στην πομπή συμμετείχαν αυστηρά οι συγγενείς, προπορεύονταν οι άνδρες και ακολουθούσαν οι γυναίκες οπότε

μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο Ερατοσθένης συνάντησε κατά τύχη τη πομπή επιστρέφοντας πιθανότατα από νυχτερινή κραιπάλη.

Επιπρόσθετα, αν το σκοτάδι δεν τον εμπόδισε να δει τη σύζυγο του Ευφίλητου, είναι πιθανότατα γιατί ο νόμος επέτρεπε στις γυναίκες τη συμμετοχή στη νυχτερινή πομπή μόνο υπό την προϋπόθεση ότι θα έφερε λυχνάρι.

Μεταξύ άλλων, πληροφορούμεθα από την απολογία του Ευφίλητου στοιχεία και λεπτομέρειες αναφορικά με τη μικρή του οικονομική του επιφάνεια *«Έχω ένα διώροφο σπιτάκι», «Παραμονεύοντας τη δούλη που πήγαινε στην αγορά», «το θήλαζε η μάνα του».*

Επάλληλα, γίνονται γνωστά και άλλα στοιχεία σχετικά με τη καθημερινότητα του ζευγαριού όπως ότι το νεογέννητο το έπλεναν στο ισόγειο καθώς τα σπίτια δεν διέθεταν βρύσες στην αρχαία Αθήνα *«κάθε φορά που έπρεπε να το πλύνει»*, αντίθετα, το νερό είτε μεταφερόταν από δημόσια κρήνη είτε αντλούσαν από στέρνα ή πηγάδι. Εκτός από τα ανωτέρω, προχωρά και σε αυτοκριτική χαρακτηρίζοντας τον ευατό του αφελή *«Ήμουν τόσο αφελής, που νόμιζα πως έχω την πιο φρόνιμη γυναίκα στην πόλη».*

Μεταξύ των άλλων, μαθαίνουμε ότι το κτήμα ήταν σε κάποια απόσταση από το σπίτι γι' αυτό και όποτε υπήρχαν χρονοβόρες εργασίες ο Ευφίλητος διανυκτέρευε στην ύπαιθρο ίσως σε πρόχειρο κατάλυμα. Παρ' όλα αυτά, φαίνεται ότι οι εργασίες ολοκληρώθηκαν νωρίτερα από ότι συνήθως με αποτέλεσμα να επιστρέψει νωρίτερα στην οικογενειακή του εστία *«επέστρεψα απροσδόκητα από το κτήμα»* ενώ ακόμα ασκεί δριμεία κριτική στην υπηρέτρια λέγοντας ότι χρησιμοποιούσε το μωρό του ως συγκάλυψη τόσο για λογαριασμό της συζύγου του όσο και κατ' επέκταση του εραστή του Ερατοσθένη *«Το ενοχλούσε επίτηδες η δούλη».* Με τη φράση *«Κι άλλη φορά που ήσουν πιωμένος, το τραβολογούσες»* αποκαλύπτεται μία αδυναμία του Ευφίλητου του κάνοντας παράλληλα ακόμα πιο πειστική την απολογία του.

Λεπτομερέστερα, υποστηρίζει ότι κάποια στιγμή ενώ ήταν σε κατάσταση μέθης *«ρίχτηκε»* στη δούλη ενώπιον της συζύγου. Παρ' όλα αυτά η ίδια δεν φαίνεται να εκμεταλλεύτηκε ιδιαίτερος το παραπάνω γεγονός προκαλώντας οικογενειακή κρίση, ενώ αυτό που πραγματικά επιδιώκει είναι να μείνει μόνη η ίδια με τον εραστή της.

Τέλος, πριν προβεί στο πώς πληροφορήθηκε το γεγονός ο Ευφίλητος, αναφέρεται σε ενδείξεις τις οποίες είχε αναφορικά με αυτό που του συνέβαινε και για τις οποίες δεν έδωσε η ιδιαίτερη σημασία όπως το τρίξιμο της πόρτας *«γιατί έτριζαν οι πόρτες», «Αλλά κι έτσι ακόμη δεν είπα τίποτε για τη κατάσταση, μόνο βγήκα έξω σιωπηλός».*

B) Η αποκάλυψη της αλήθειας (§§ 15-21)

Ο Ευφίλητος συνεχίζοντας στο ίδιο μοτίβο με πριν, τονίζοντας δηλαδή την αφέλεια του *«κι ενώ ήμουν βαθιά νυχτωμένος»* μας γνωστοποιεί ότι τον προσέγγισε μία γριά σταλμένη από μία γυναίκα αγνώστων στοιχείων *«σταλμένη μυστικά από κάποια γυναίκα»*. Για ευνόητους λόγους και κυρίως στα πλαίσια μία ζωντανής και ρεαλιστικής κατάθεσης δεν αναφέρει τα ονόματα τόσο της γριάς που τον προσέγγισε όσο και της γυναίκας από την οποία εστάλη καθώς είναι συζητήσιμο το αν επιτρεπόταν εκείνη την εποχή να καλούνται οι γυναίκες για να καταθέσουν.

Ακολούθως, χρησιμοποιεί φράσεις με ιδιαίτερη συναισθηματική φόρτιση προκειμένου να περιγράψει τα συναισθήματα που προκάλεσε σε μία άλλη γυναίκα-θύμα ο Ευφίλητος *«οργισμένη μαζί του και νιώθοντας αδικημένη»*.

Παράλληλα, ο κατηγορούμενος αναφέρει ότι η γριά που τον προσέγγισε τον πληροφόρησε ότι η υπηρέτρια του γνώριζε για την εξωσυζυγική σχέση που διατηρούσε η σύζυγος του και μάλιστα του πρότεινε να προβεί σε κακομεταχείριση όχι όμως να τη σκοτώσει *«και τις βασανίσεις»*.

Ακόμα, μαθαίνουμε ότι υπήρξαν και άλλες γυναίκες θύματα γεγονός που συμβάλλει αναμφίβολα στην ισχυροποίηση των λεγομένων και συνολικά της απολογίας του *«Δεν έχει διαφθείρει μόνο τη δική σου γυναίκα, αλλά και άλλες πολλές»*.

Εν συνεχεία, περιγράφει τόσο τις ενέργειες όσο και τις σκέψεις που έκανε προκειμένου να επιβεβαιώσει την παραπάνω πληροφορία που του είχε μεταφέρει η γριά αγνώστων στοιχείων όπως το ότι όλα αυτά που είχε ακούσει τα σκεφτόταν συνέχεια *«Αυτά κλωθογύριζα στο μυαλό μου και ήμουν γεμάτος υποψίες»*, *«Επέστρεψα στο σπίτι και πρόσταξα τη δούλη να με ακολουθήσει στην αγορά»*, *«Την οδήγησα σε κάποιο φίλο και της είπα.....τίποτε»*.

Αναλύοντας διεξοδικότερα την φράση *««Επέστρεψα στο σπίτι και πρόσταξα τη δούλη να με ακολουθήσει στην αγορά»* θα μπορούμε να εξάγουμε τα εξής συμπεράσματα: Κατ' αρχάς, η αντίδραση του απατημένου συζύγου χαρακτηρίζεται από ψυχραιμία, μεθοδικότητα και ευστροφία. Αν ο Ευφίλητος ακολουθούσε την προτροπή της γριάς πληροφοριοδότης, θα έχανε τη δυνατότητα να εκδικηθεί τον μοιχό συλλαμβάνοντας τον επ' αυτοφώρω. Ο βασανισμός της δούλης θα οδηγούσε ίσως σε αποκαλύψεις, με αποτέλεσμα ο Ερατοσθένης να μην επισκεφθεί εκ νέου την οικία του Ευφίλητου. Γι' αυτό και ο οικοδεσπότης επιστρέφει σαν να μην είχε συμβεί τίποτα, αποφεύγοντας να ανακρίνει τη δούλη στο σπίτι προκειμένου να μην κινήσει υποψίες.

Παράλληλα, της ασκεί και ψυχολογική πίεση προκειμένου να του επιβεβαιώσει το γεγονός απειλώντας την μάλιστα ότι θα την δώσει κάποιον για να σπάει πέτρες *«και να καταλήξεις στη μωλόπετρα»*. Εν τέλει, η δούλη δεν άντεξε τόσο την πίεση που της ασκήθηκε όσο και τις απειλές που δέχθηκε αν και αρχικά

διέψευδε κατηγορηματικά ότι γνώριζε το οτιδήποτε *«Εκείνη στην αρχή αρνιόταν τα πάντα ... δε γνώριζε τίποτε»* . Μάλιστα, όταν ο Ευφίλητος ανέφερε στη δούλη το όνομα του Ερατοσθένη , η δούλη λύγισε και του τα είπε όλα ζητώντας του εγγυήσεις ότι δεν θα πάθαινε κακό *«Όταν όμως εγώ.... πράγματα»*.

Γ) Ο Φόνος (§§ 22-28)

Από αυτό το σημείο ο Ευφίλητος ξεκινά την εξιστόρηση των γεγονότων που τον οδήγησαν στον φόνο του Ερατοσθένη. Ειδικότερα διά της φράσης *«Έπειτα από αυτά μεσολάβησαν τέσσερις-πέντε ημέρες ... όπως θα σας αποδείξω με αδιάσειστα στοιχεία»* και όπως έχει υποδειχτεί από τον Rieske, κάτι έχει εκπέσει από το κείμενο.

Παρ' όλα αυτά αυτό που αποδεικνύεται στην συνέχεια της αφήγησης , δεν είναι ότι μεσολάβησε κάποιο χρονικό διάστημα αλλά ότι ο Ερατοσθένης συνελήφθη επ' αυτοφώρω κατά την ερωτική πράξη: στο κρεβάτι με τη σύζυγο και γυμνός- αυτά είναι τα αδιάσειστα τεκμήρια στα οποία αναφέρεται ο Ευφίλητος.

Εν συνεχεία περιγράφει μία προς μία τις ενέργειες του δημιουργώντας μία άκρως γλαφυρή και πειστική περιγραφή .Πιο συγκεκριμένα, αναφέρει ότι κατά το σούρουπο καθώς επέστρεφε από το κτήμα του συνάντησε τυχαία τον φίλο του το Σώστρατο γνωρίζοντας όμως ότι τέτοια ώρα που γυρνούσε δε θα έβρισκε τίποτα για φαγητό *«Είχα έναν φίλο μου τρώμε»* .

Ακόμα, διά της φράσης μέσα από τη φράση *«ανεβήκαμε στο υπερώο και αρχίσαμε να τρώμε»* ανακαλύπτουμε μία πρακτική-συνήθεια που ακολουθούσαν οι αρχαίοι Αθηναίοι σύμφωνα με την οποία δεν ήταν αξιοπρεπές για μία σύζυγο να παρευρίσκεται σε δείπνο. Αντιθέτως, αν συνέβαινε κάτι τέτοιο ότι δηλαδή μία γυναίκα δειπνούσε με έναν ανδρική συντροφιά θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως τεκμήριο ότι είναι εταίρα.

Ακολουθώς, αφού ολοκληρώθηκε το δείπνο μεταξύ των δύο ,ο Ευφίλητος έπεσε για ύπνο *«ενώ εγώ έπεσα για ύπνο»*. Δεν δίνει σ' αυτό το σημείο ιδιαίτερες πληροφορίες ο Ευφίλητος αλλά στη συνέχεια της απολογίας προκειμένου να αποδείξει ότι τίποτε δεν ήταν προσχεδιασμένο.

Επιπρόσθετα, μας πληροφορεί ότι η δούλη τον ξύπνησε προκειμένου να τον ενημερώσει ότι ο Ερατοσθένης είχε εισέλθει εις την οικία του *« Αμέσως η δούλη με ξυπνάει και μου λέει πως ο μοίχος είναι μέσα»* και στη συνέχεια αναζητά μάρτυρες έτσι ώστε να τους έχει μαζί του ενόψει της αποκάλυψης της μοιχείας την οποία υφίσταται από τη σύζυγο του.

Όλα τα ανωτέρω αποτελούν λεπτομέρειες οι οποίες και θα χρησιμοποιηθούν προς επίρρωση της αθωότητας του Ευφίλητου. Τελικά, αφού βρήκε μερικούς καθώς κάποιοι άλλοι απουσίαζαν από τη πόλη *«Κάποιους δε τους πέτυχα στη πόλη μέσα,*

ενώ για άλλους ανακάλυψα ότι δεν ήταν καν στην πόλη» , αποτελεί μία ακόμη λεπτομέρεια που θα χρησιμοποιηθεί στη συνέχεια της απολογίας προκειμένου να αποδειχθεί ότι πρόκειται δεν πρόκειται για φόνο εκ προμελέτης αλλά επ' αυτοφώρου γεγονός που θα τον δικαιώσει.

Έτσι λοιπόν, κρατώντας δάδες τόσο ο Ευφίλητος όσο και οι μάρτυρες που είχε βρει, απαραίτητες για την αποκάλυψη της μοιχείας «*Εφοδιασμένοι με δάδες από το κοντινότερο καπηλειό*» εισήλθαν στο σπίτι αρχικώς και στη συνέχεια στο υπνοδωμάτιο «*Σπρώξαμε την πόρτα του υπνοδωματίου*» αιφνιδιάζοντας κατ' αυτό τον τρόπο το παράνομο ζεύγος. Εισερχόμενοι στο δωμάτιο ο Ευφίλητος και οι μάρτυρες που είχε μαζί του βρήκαν τον Ερατοσθένη ξαπλωμένο πλάι στη γυναίκα του «*Όσοι μπήκαμε πρώτοι..... .. γυμνός από το κρεβάτι*» .

Η παρουσίαση όλων αυτών των λεπτομερειών συμβάλλουν στην ενίσχυση της αθωότητας του γιατί σύμφωνα με το νόμο ο μοίχος έπρεπε να συλληφθεί κατά την ερωτική πράξη. Επάλληλα, με εξαιρετικά γλαφυρό τρόπο περιγράφει την προσπάθεια του Ερατοσθένη να πείσει τον Ευφίλητο να μην τον σκοτώσει και να δεχτεί τα χρήματα που του πρότεινε «*με ικέτευε να μην τον σκοτώσω, αλλά να δεχτώ τα χρήματα*».

Η παραπάνω πρακτική εμφανίζεται ήδη στην Οδύσσεια, όπου ο Άρης οφείλει να καταβάλει τον Ήφαιστο *μοιχάγρια*. Όπως το δίκαιο της κρητικής Γόρτυνας έτσι και η αττική νομοθεσία προέβλεπε την ομηρεία του μοιχού μέχρις ότου οριστούν εγγυητές για τη καταβολή των λύτρων. Ο συλληφθείς ωστόσο διατηρούσε το δικαίωμα να μηνύσει τον σύζυγο στους θεσμοθέτες , εάν θεωρούσε πως η κράτηση είχε γίνει παράνομα .

Εάν κέρδιζε την υπόθεση, οι εγγυητές απαλλάσσονταν από την οικονομική υποχρέωση αλλιώς όφειλαν να τον παραδώσουν στον παθόντα, ο οποίος μέσα στον χώρο του δικαστηρίου, χωρίς τη χρήση εγχειριδίου, μπορούσε να μεταχειριστεί όπως θέλει με άλλα λόγια δεν είχε το δικαίωμα να τον σκοτώσει, μπορούσε όμως να τον υποβάλει σε εξευτελισμό. Ο Ευφίλητος από τη πλευρά του απήντησε προς τον Ερατοσθένη ότι «*Δεν θα σε σκοτώσω εγώ ,αλλά ο νόμος της πόλης*» .Δια της ανωτέρω φράσης δίδεται η αίσθηση ότι ο Ευφίλητος μιλά σαν να είναι ο δικαστής ή ο δημόσιος κατήγορος ή ακόμα και εκτελεστικό όργανο του νόμου.

Τέλος, ο Ευφίλητος κλείνει τη διήγηση χωρίς να δώσει λεπτομέρειες για το πώς έγινε ο φόνος προκειμένου να αποφύγει τον αποτροπιασμό του δικαστηρίου από τις βάνανυσες λεπτομέρειες.

§§ 28-46 ΠΙΣΤΕΙΣ

A) Πίστεις άτεχνοι : οι νόμοι (§§ 28-36)

Αρχικά, ο ομιλητής καλεί τον γραμματέα να διαβάσει τον νόμο του Σόλωνα για τη μοιχεία ή μάλλον εκείνο το κομμάτι που επιτρέπει το φόνο του μοιχού στην περίπτωση της επ' αυτοφώρου σύλληψης: «*Κατ' αρχάς, διάβασε μας το νόμο*», του

λέει. Εν συνεχεία, ο Ευφίλητος υποστήριξε ότι ο Ερατοσθένης αναγνώρισε ότι του προκάλεσε κακό, *«αναγνώριζε πως με είχε αδικήσει»*.

Σύμφωνα με τον D. Cohen η ομολογία του συλληφθέντος ήταν μείζον στοιχείο της διαδικασίας και γι' αυτό ο Ευφίλητος υπογραμμίζει ότι, προτού προβεί στον φόνο, ακολούθησε τον νόμο κατά γράμμα. Παρ' όλα αυτά, ο Ευφίλητος δεν συμφώνησε με την ποινή που του προτάθηκε από τον Ερατοσθένη *«Εγώ όμως δε συμφωνούσα με τη ποινή που πρότεινε για τον εαυτό του»* καθώς γι' αυτόν μετρούσε αποκλειστικά και μόνο η εφαρμογή του νόμου *«στη συνείδηση μου μετρούσε περισσότερο ο νόμος της πόλης»*. Η διατύπωση της ανωτέρω φράσης δημιουργεί ένα δίλημμα το οποίο και εκκαλείτο να ξεπεράσει ο Ευφίλητος. Η πραγματικότητα όμως είναι εξαιρετικά διαφορετική καθώς δεν υφίσταται κάποιο δίλημμα, αφού και η αποδοχή της αποζημίωσης ήταν μέσα στο πλαίσιο του νόμου.

Παράλληλα, πληροφορούμεθα ότι κανένα καθεστώς ούτε ολιγαρχικό, ούτε τυραννικό, ούτε δημοκρατικό δε τόλμησε να αφαιρέσει από το δικαστήριο του Αρείου Πάγου τις φονικές δίκες *«μία αρμοδιότητα που του έχει ανατεθεί και στις μέρες μας»*. Λεπτομερέστερα, ο ομιλητής αναφέρεται ενδεχομένως στην επικύρωση των φονικών νόμων του Δράκοντα με το ψήφισμα του Τεισαμένου το 403. Κατά τον Thalheim ίσως εδώ να έχουμε και μία χρονολόγηση του λόγου, όχι πολύ αργότερα από την πτώση των Τριάκοντα τυράννων.

Ακολουθώς, παρατίθεται ο νόμος περί ανθρωποκτονίας για τον οποίο σωστά έχει παρατηρηθεί από τον Cohen ότι δεν προσφέρεται ακριβής ορισμός για τη μοιχεία παρά μόνο οι προϋποθέσεις υπό τις οποίες η ανθρωποκτονία κρίνεται πράξη επιτρεπτή. Φαίνεται όμως ότι για τους αρχαίους Αθηναίους ως μοιχεία δεν λογίζονταν η συνεύρεση μόνο με τη σύζυγο, αλλά και με κάθε γυναίκα που υπόκειται στην κηδεμονία του αρχηγού του οίκου. Ο Ευφίλητος στη συνέχεια της απολογίας του καταθέτει αυτούσιο το νόμο αναφορικά με το τι γινόταν σε περίπτωση βιασμού είτε ανδρός, είτε παιδιού, είτε ελευθέρου *«Εάν κάποιος βιάσει ελεύθερο, άνδρα ή παιδί»* ενώ ακόμα ποία ήταν η ποινή που έπρεπε να επιβληθεί σε κάποιον σε περίπτωση βίαζε κάποιον ελεύθερο.

Έτσι λοιπόν, αναλύοντας διεξοδικότερα τη σολώνεια νομοθεσία ο βιασμός ελευθέρου τιμωρούνταν με πρόστιμο εκατό δραχμών *«οφείλει να καταβάλλει την αποζημίωση εις διπλούν»*. Σύμφωνα με ορισμένους μελετητές, η παραπάνω διατύπωση υποδεικνύει ότι στα χρόνια του Λυσία η αποζημίωση για βιασμό δεν ήταν προκαθορισμένη από το νόμο αλλά εκτιμούνταν κατά περίπτωση από την οικογένεια του παθόντος.

Σύμφωνα με τον μελετητή Harrison 1968 είναι δύσκολο έως ανέφικτο να εκτιμηθεί η αντικειμενική ζημία που έχει προκληθεί από τον βιαστή στον βιαζόμενο. Παρόμοιες διαβαθμίσεις στη ποινή για βιασμό, ανάλογα με τη κοινωνική θέση του θύτη και του θύματος συναντούμε και στον κώδικα της Γόρτυνας. Στην Αθήνα, ο περί ύβρεως νόμος παρείχε στους δούλους προστασία από τον βιασμό.

Επάλληλα, σύμφωνα με το Πλούταρχο η νομοθεσία του Σόλωνα χαρακτηρίζεται εντελώς αλλοπρόσαλλη καθότι αυτοί που ασκούν βία αξίζουν ελαφρότερη τιμωρία από εκείνους που μεταχειρίζονται την πειθώ *«Επομένως, κύριοι, ο νομοθέτης θεώρησε πως αυτοί που ασκούν βία αξίζουν ελαφρότερη τιμωρία από αυτούς που μεταχειρίζονται την πειθώ. Για τους τελευταίους θέσπισε τη θανατική ποινή, ενώ για τους πρώτους διπλό πρόστιμο»*.

Αναλύοντας διεξοδικότερα την προτεραία φράση υπάρχει κάτι το σοφιστικό στην επιχειρηματολογία του ρήτορα σύμφωνα με τον μελετητή Harris 1990. Ειδικότερα, ο σύζυγος δεν ήταν υποχρεωμένος να σκοτώσει το μοιχό, μπορούσε όμως να τον εξευτελίσει, να απαιτήσει αποζημίωση ή να τον μηνύσει. Από την άλλη αν ο βιαστής συλλαμβανόταν επ' αυτοφώρω θα μπορούσε να εκτελεστεί με συνοπτική διαδικασία όπως ακριβώς και ο μοιχός· ο νόμος δεν έκανε διάκριση μεταξύ καταναγκαστικής και συναινετικής συνεύρεσης.

Εκτός απ' όλα αυτά, ο βιαστής θα μπορούσε να μηνυθεί για *ύβριν*, αντιμετωπίζοντας έτσι την θανατική ποινή. Επομένως, ο νόμος δεν αντιμετωπίζει πάντοτε ηπιότερα τον βιασμό απ' ότι τη μοιχεία. Μάλλον, οι Αθηναίοι θεωρούσαν τη μοιχεία βαρύτερο αδίκημα από το βιασμό.

Ακολουθως, ο απολογούμενος τεχνηέντως αλλάζει το ζήτημα της υπόθεσης αναφορικά με το αν πρέπει να τηρηθεί ο νόμος ή όχι, ενώ στη πραγματικότητα αυτό που μας απασχολεί είναι το εάν η πράξη του κατηγορουμένου πληρούσε τις προϋποθέσεις που όριζε ο νόμος *«Σε σας εναπόκειται ν' αποφασίσετε αν πρέπει να διαφυλάξουμε το κύρος τους ή να τους απαξιώσουμε ολωσδιόλου»* .

Τέλος, ο Ευφίλητος για πολλοστή φορά ασκεί πίεση στους δικαστές υποστηρίζοντας πως αν δε τον δικαιώσουν για ένα τόσο σοβαρό ζήτημα όπως είναι η μοιχεία, αυτό θα σημάνει την ενθάρρυνση των κλεφτών οι οποίοι με τη σειρά τους θα ισχυρίζονται ότι είναι μοιχοί *«θα ενθαρρύνετε και τους κλέφτες να ισχυρίζονται πως είναι μοιχοί»*. Ακόμα, ο κατηγορούμενος συνεχίζοντας στο ίδιο μοτίβο δίνει εμμέσως πολιτικό στίγμα στη δίκη υποστηρίζοντας ότι σε περίπτωση καταδίκης του θα καταστρατηγούσε τη θεμελιώδη πολιτειακή αρχή με την οποία ο νόμος είναι υπέρτερος του ψηφίσματος *«Όλοι θα γνωρίζουν πως οι νόμοι για τη μοιχεία είναι ξεγραμμένοι ,και το μόνο που θα έχουν να φοβηθούν είναι η δική σας ψήφος· αυτή είναι ο υπέρτατος ρυθμιστής των ζητημάτων της πόλης μας»*.

A) Πίστεις έντεχνοι : επιχειρήματα εκ του εικότος (§§ 37-46)

Κατ' αρχάς, από την §§ 37-42 παρατίθεται η απάντηση του ομιλητή αναφορικά με το αν προσχεδίασε το φόνο ή όχι. Σύμφωνα με τον Wilamowitz ο οποίος υπήρξε ένας από τους σημαντικότερους μελετητές της αρχαίας ελληνικής γραμματείας το απόσπασμα αυτό προσετέθη από τον Λυσία εκ των υστέρων.

Αντίθετα, ο Carrey 1989 υποστήριξε ότι όλες αυτές οι λεπτομέρειες προϋπήρχαν και στο τμήμα της διηγήσεως, απλώς τώρα προβαίνει στην αξιοποίηση όλων αυτών των στοιχείων. Ειδικότερα, αναφέρει και την εκδοχή των κατηγορών του *«Αν είχαν απλώς ανταλλαχτεί, χωρίς να έχει γίνει τίποτα στη πράξη»* θέλοντας να αναδείξει ότι είναι ανυπόστατη ενώ ακόμα συνεχίζει να αναφέρει ότι τίποτα δεν ήταν προσχεδιασμένο από τη πλευρά του .

MARTYRES

Σε αυτήν την ενότητα ο απολογούμενος υποστηρίζει ότι δεν είχε κανένα άλλο κίνητρο για το φόνο πέρα από τη νόμιμη εκδίκηση. Αναφέρει ρητά και κατηγορηματικά ότι δεν υπήρξε καμία προηγούμενη έχθρα μεταξύ αυτού και του θύματος προκειμένου να τον βλάψει *«Ούτε ποτέ με μήνυσε... βαρύτερο αδίκημα»*.

EΠΙΛΟΓΟΣ

Στον επίλογό του ο Ευφίλητος θεωρεί ότι δεν ενήργησε μόνο για το προσωπικό του συμφέρον αλλά για λογαριασμό ολόκληρης της πόλης προκειμένου να προστατευθούν τυχόν δυνητικά θύματα σαν και αυτόν *«Εγώ λοιπόν κύριοι... την ίδια στάση»*. Μάλιστα υποστηρίζει ότι η δική του η υπόθεση θα αποτελέσει δεδικασμένο για το μέλλον και γι' αυτό προτρέπει τους δικαστές να εκδώσουν μία δίκαιη απόφαση *«Τα πράγματα έτσι θα είναι πολύ πιο δίκαια παραβιάζοντας το δίκαιο»*.

Κλείνοντας ο απολογούμενος, χρησιμοποιεί για μία ακόμα φορά επίκληση στο συναίσθημα λέγοντας ότι έβαλε σε κίνδυνο τη ζωή του, την οικογένεια του και την περιουσία γιατί όπως λέει χαρακτηριστικά υπάκουσε στους νόμους της πόλης του *«Εγώ σήμερα διακυβεύω τη ζωή μου... υπάκουσα τους νόμους της πόλης»*.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ο δικανικός λόγος που έγραψε ο Λυσίας για λογαριασμό του Ευφιλήτου αποτέλεσε σταθμό για τη μελέτη του εγκλήματος της μοιχείας καθώς και της κοινωνικής αντίδρασης που προκάλεσε τυπικής και άτυπης κατά τη κλασσική περίοδο στην Αθήνα.

Αναλύοντας και ερευνώντας διεξοδικά και σε βάθος την παραπάνω απολογία, μας δίδεται η δυνατότητα και η ευκαιρία παράλληλα να αντλήσουμε στοιχεία τόσο για την επιχειρηματολογία που παρέταξε ο Λυσίας όσο και για τις αντιλήψεις που επικρατούσαν εκείνη την περίοδο για την γυναίκα και την θέση που είχε στη κοινωνία.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η συγκεκριμένη απολογία διεξήχθη σε μία μεταβατική περίοδο για την Αθηναϊκή πολιτεία, δύσκολη περίοδο κατά την οποία μόλις είχαν εκπέσει από την εξουσία οι Τριάκοντα τύραννοι.

Τέλος, δεν γνωρίζουμε την υπερασπιστική γραμμή που ακολούθησε η πλευρά της οικογένειας του Ερατοσθένη. Ως εκ τούτου και κατά τη προσωπική μου ταπεινή άποψη θα ήταν εξαιρετικά επιπόλαιη και επισφαλής, η οποιαδήποτε εικασία αναφορικά με το τελικό αποτέλεσμα της υπόθεσης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- **Αδάμ-Μαγνήσαλη Σοφία**, *Η απονομή της δικαιοσύνης στην αρχαία Αθήνα*, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2008.
- **Cohen David**, *Νόμος, Σεξουαλικότητα και κοινωνία*, Εκδ. Κάτοπτρο, Αθήνα 1999.
- **Λεντάκης Βασίλης**, *Υπέρ του Ερατοσθένους φόνου απολογία*, 57-Βιβλιοθήκη Αρχαίων συγγραφέων, Εκδ. Στιγμή, Αθήνα 2015.
- **Μοσκόβης Βασίλης**, *Λυσίου λόγοι* Τόμ. Α', Κλασσική Βιβλιοθήκη, Αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1992.
- **PAVEL NÝVLT:(CHARLES UNIVERSITY, PRAGUE)**, KILLING OF ERATOSTHENES BETWEEN REALITY AND MIME (OR, WAS LYSIAS 1 REALLY PRONOUNCED?), GRAECO-LATINA BRUNENSIA 18, 2013.
- **Hamel Debra**, *Killing Eratosthenes: A True Crime Story from Ancient Athens*, Debra Hamel, 2016.
- **CAMBRIDGE, MASSACHUSETTS HARVARD UNIVERSITY PRESS**, LONDON WILLIAM HEINEMANN LTD MCMLXVII, LYSIAS, first printed in 1930
- www.bmcreview.org/2016/12/20161239.html
- <http://www.killingeratosthenes.com/>